

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

**MEĐUETNIČKI ODNOSI NA ZAPADNOM BALKANU U
SVJETLU PROCESA SUOČAVANJA SA PROŠLOŠĆU**

- magistarski rad –

Student:

Amil Grbović

893/II-SPS

Mentor:

Prof. dr. Zarije Seizović

Sarajevo, januar 2023.

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

**MEĐUETNIČKI ODNOSI NA ZAPADNOM BALKANU U
SVJETLU PROCESA SUOČAVANJA SA PROŠLOŠĆU**

- magistarski rad –

Student:

Amil Grbović

893/II-SPS

Mentor:

Prof. dr. Zarije Seizović

Sarajevo, januar 2023.

SADRŽAJ

UVOD	6
I TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR RADA	8
1. Problem istraživanja.....	8
2. Predmet istraživanja.....	9
2.1. Kategorijalno-pojmovni sistem.....	9
3. Ciljevi istraživanja.....	14
3.1. Društveni ciljevi.....	14
4. Sistem hipoteza.....	15
4.1. Generalna hipoteza.....	15
4.2. Posebne-pojedinačne hipoteze.....	15
4.3. Indikatori.....	16
5. Metode istraživanja.....	17
6. Vremenski plan istraživanja.....	17
II IDEOLOGIJA KAO PROCES DUGOG TRAJANJA ISTORIJSKIH ZAMKI KOJA PROIZVODI VJEČNO VRAĆANJE ISTOG NA PROSTORU (ZAPADNOG) BALKANA	18
1. Leksikon velikosrpske politike i prakse u 19. i 20. vijeku.....	18
2. Demaskiranje ideologije zla.....	20
3. Zatišje pred buru – uvod u krvavi raspad SFRJ.....	26
4. JNA kao (dez)integrativni faktor u jugoslovenskoj krizi.....	29
5. Memorandum SANU i probuđeni nacionalizam u Srbiji.....	30
6. Autostrada pakla.....	33
7. Gazimestan, kosovski mit i istina nebeskog naroda.....	35

III ORUŽANI SUKOB, AGRESIJA I GENOCID.....	38
1. Crtanje granica.....	38
2. Desetodnevni rat u Sloveniji.....	41
3. Transformacija Oružanih snaga i njihova „srbizacija“.....	44
4. Srpsko-hrvatska koordinacija i dogovor o podjeli Bosne.....	48
5. Propaganda kao sredstvo širenja mržnje.....	51
6. Genocid u Srebrenici.....	54
IV ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	58
V LITERATURA.....	61

POSVETA

Ovaj rad posvećujem mirovnom aktivisti, borcu za ljudska prava i mom iskrenom prijatelju –
Ibrahimu Čikiću

Uvod

Društveni prostor Zapadnog Balkana je uvijek bio i ostao zona u kojoj se prepliću različiti interesi (istorijski, nacionalni, etnički, socijalni, ekonomski itd.). Istorijsko nasljeđe je ono što opterećuje ne samo našu sadašnjost već i našu budućnost i znatno nam umanjuje šanse da uhvatimo priključak sa savremenim razvojnim tendencijama, pa umjesto toga imamo generisanje novih etničkih sukoba kao društvenu pojavu koja je stalno prisutna na ovom našem zajedničkom prostoru.

Ovi sukobi zasigurno održavaju i produbljuju društvene podjele i fragmentaciju po etničkim linijama. Posljedica svega toga je da na ovim prostorima sukobi postaju i ostaju način života koji traje već vjekovima i sve su manje šanse da se takva tendencija u skorijoj budućnosti promijeni.

Zapadni Balkan kao prostor koji su potresali brojni i raznovrsni sukobi, od kojih posebnu važnost za razumijevanje budućih događaja ali i za svaku društvenu aktivnost koja bi imala za cilj njihovo prevazilaženje, imaju oni sukobi koji su u svojoj pozadini imali etnički kontekst. Zato bi problematika etničkih odnosa u državama Zapadnog Balkana trebala biti svrstana u red problema koji zaslužuju posebnu pažnju kako od strane stručnjaka za društvene nauke svih profila tako i političara, diplomata, kreatora javnog mnjenja i svih onih čije aktivnosti mogu da utiču na njeno kretanje.

Svaki pokušaj da se ukaže na neke aspekte ovog problema kako bi podstakao i razvio širi interes za sveobuhvatnijim razmatranjem tokova etničkih nesporazuma ali i na moguće pravce njihovog prevazilaženja, bio bi od višestruke društvene koristi jer upravo djelovanje u pravcu rješenja ovih problema predstavljao bi jedan od ključnih uslova integracije našeg društva u šire međunarodne tokove a prije svega u tokove evropskih integracija.

Istorijski trenutak koji bi bio relevantan za razumijevanje aktuelnog stanja međunacionalnih odnosa na našem socijalnom prostoru jeste raspad SFR Jugoslavije, ali bi pogled samo na taj događaj bio uzak ako ne bi uzeli u razmatranje i sve ono što je prethodilo samom činu raspada bivše zajedničke države, a ovdje mislim na period od sredine 70-ih i tokom 80-ih godina prošlog vijeka. Naime, fragmentacija jugoslovenskog društva je svoj snažni zamah dobila donošenjem Ustava iz 1974. godine kojom bi stara ideološka floskula: „šest republika, pet naroda, četiri religije, tri jezika, dva pisma i jedna država“ mogla biti dopunjena sa novom odrednicom „...dvije autonomne pokrajine...“, odnosno dvije nove teritorijalno

administrativne jedinice Autonomna Pokrajina Vojvodina i Autonomna Pokrajina Kosovo.¹ Ovakvim ustavnim uređenjem Socijalističke Republike Srbije, a nedugo nakon donošenja Ustava, javlja se nezadovoljstvo u tadašnjim političkim krugovima iz reda Komunističke partije Srbije, koji su smatrali da srpski narod postaje neravnopravan u odnosu na druge narode u jugoslovenskoj Federaciji. Time je počela da tinja politička kriza koja je svoj uspon imala tokom 80-ih godina, da bi tragično finale doživjela početkom 90-ih godina, gdje su posle pola vijeka političke represije taj scenario najspremnije dočekale upravo one snage kojima svo vrijeme vladavine komunizma nije bilo dozvoljeno da progovore – nacionalisti i šovinisti. Prvi su se zalagali za obnovu tradicionalnih nacionalnih vrijednosti a drugi su zagovarali direktnu nacionalnu netrpeljivost i mržnju obavezno praćenu zapaljivom ratnohušakačkom retorikom. Zvanične političke strukture vlasti su vrlo brzo prepoznale svoj dio interesa u plasiranju i kanalisanju ekstremnog nacionalizma i šovinizma koje su konzumirali isključivo radi postizanja lične i materijalne koristi, dok su deklarativno nastupali sa namjerom da se ostavi utisak da je u pitanju prevazilaženje nedostataka iz socijalističkog perioda.

Epilog takvih društveno-političkih odnosa je svima dobro poznat. Država se raspala u jednom brutalnom oružanom sukobu u kojem su stradale na hiljade i hiljade nevinih žrtava, dok se njih na stotine hiljada našlo u izbjeglištvu širom svijeta. Nasilje prema drugom i drugačijem a motivisano etničkom, nacionalnom i vjerskom mržnjom i predrasudama, postalo je uobičajena i svakodnevna pojava. Kao rezultat takvog stanja imali smo masovna razaranja društvene imovine, kulturno-istorijskih spomenika, vjerskih objekata, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti te zločina genocida počinjenog na području Srebrenice u julu 1995. godine.

Današnja slika međuetničkih odnosa u državama Zapadnog Balkana nije puno drugačija od predratnog stanja. Danas imamo stanje negativnog mira u kojem se vodi rat ali drugačijim, hibridnim sredstvima. Direktno nasilje je zamijenjeno kulturnim nasiljem koje se manifestuje u vidu različitog tumačenja onog što se desilo u prošlosti. Negiranje genocida i slavljenje

¹ Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo (skraćeno SAP Kosovo; alb. Krahina Socialiste Autonome e Kosovës) bila je jedna od dvije autonomne pokrajine u sastavu Socijalističke Republike Srbije, jedne od šest republika u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ).

Pripadala je najnerazvijenijim krajevima SFR Jugoslavije. Glavni grad SAP Kosova bila je Priština. Osnovana je 10. jula 1945. kao Autonomna Kosovsko-Metohijska Oblast (skraćeno AKMO). Status autonomne pokrajine dobila je 9. aprila 1963., donošenjem novog Ustava Jugoslavije i Srbije, pod zvaničnim nazivom Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija (skraćeno AP Kosovo i Metohija), a usvajanjem Ustavnog zakona 24. februara 1969. preimenovana je u Socijalističku Autonomnu Pokrajinu Kosovo. Ustavnim amandmanima iz 1968. i Ustavom iz 1974. pokrajina je stekla punu ustavnu i zakonodavnu autonomiju čime je faktički dobila status federalne jedinice u okviru SFRJ. Ovlašćenja pokrajine znatno su smanjena donošenjem amandmana na Ustav Srbije, marta 1989. što je dovelo do međunacionalnih nemira, usljed čega je Skupština SR Srbije 5. jula 1990. suštinski ukinula autonomnu pokrajinu raspuštajući njenu Skupštinu i Izvršno vijeće. Donošenjem novog Ustava Srbije 28. septembra 1990. ponovo je dobila prethodni naziv Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Socijalistička_Autonomna_Pokrajina_Kosovo (pristupljeno 10.05.2022.)

ratnih zločinaca, uporno izbjegavanje vladajućih elita da pokrenu proces suočavanja sa prošlošću koji bi doveo do unutrašnje katarze i relaksacije međuetničkih odnosa, nesumnjivo dovodi do frustracija koje nadalje vode ka oživljavanju najekstremnijih varijanti nacionalizama i šovinizama a koji nas iznova guraju u začarani krug obnovljenih sukoba koji su svaki put brutalniji, nasilniji, krvaviji i bez ikakvog smisla.

I Teorijsko metodološki okvir rada

1. Problem istraživanja

Temeljni problem ovog istraživanja zasniva se na pitanju izgradnje uzajamnog povjerenja i kvalitete međuetničkih odnosa na prostoru Zapadnog Balkana, kao jednoj od najosnovnijih pretpostavki koju bi trebalo imati u vidu ako političke elite u državama ovog prostora zaista iskreno žele da nas integrišu u politički i ekonomski okvir Evropske Unije koja simbolizuje visoki stepen harmonije različitosti i u kojoj bi naši balkanski međuetnički antagonizmi bili svedeni na najmanju moguću mjeru. Podijeljenost, različite interpretacije, tumačenja i nedostatak političke volje za suočavanjem sa prošlošću su glavne prepreke koje stoje na putu istinskog pomirenja među nacionalnim i etničkim zajednicama ovog podneblja. U tom kontekstu nameću se sledeća pitanja: Koliko je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju doprinio izgradnji pomirenja u postkonfliktnom periodu? Da li političke elite, vjerske i obrazovne institucije usmjeravaju mlade generacije ka pomirenju i suživotu kao mogućoj, realnoj i trajnoj konstanti ili rade sve da nas ponovo uvuku u sukobe i učine svaki napor ka međusobnoj toleranciji nemogućim? Kakva je uloga međunarodne zajednice u procesu postkonfliktne izgradnje i jačanja državnih kapaciteta u Bosni i Hercegovini i da li taj proces ide u dobrom smjeru? Ova ali i neka druga pitanja od važnosti za ovu temu, ćemo pokušati da obradimo kroz ovo istraživanje.

2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovoga rada dat je u samom naslovu koji glasi „Međuetnički odnosi na Zapadnom Balkanu u svjetlu procesa suočavanja sa prošlošću.“

U sklopu šireg analiziranja predmeta istraživanja, rad će obuhvatiti samu genezu i prave uzroke međuetničkih sukoba kako bismo mogli dati odgovor na ključno pitanje: Kako velikodržavni projekat kao fenomen koji se tako uporno i dugotrajno održava i njeguje u srpskoj historiografiji i politici, kulturi i književnosti, vidi prostor Zapadnog Balkana i zašto je to važno za budućnost ovog regiona? Iz ovog šireg okvira postepeno ćemo izvoditi osnovu za samu srž istraživanja, a to je uloga velikosrpske ideologije i politike koja društveni prostor ovog dijela Evrope čvrsto drži u zagrljaju ružne prošlosti uspješno sprječavajući svaki pokušaj samokritike za koju bi svaka strana imala razloga, a jedino samokritičnost i suočavanje sa sopstvenom sramotom će dovesti do jačanja povjerenja koje će dalje voditi ka pomirenju i u konačnom do jedne i jedine istine koja će rasteretiti sada trenutno toksične odnose između etnonacionalnih grupa i stvoriti uslove za dugotrajni i pozitivni mir.

2.1. Kategorijalno pojmovni sistem

Da bi se što bolje razumjela problematika rada, potrebno je objasniti glavne pojmove koji će biti pomenuti u radu.

Agresija: (lat. *aggredi* - pristupiti kome, navaliti) napad, nasrtanje, svaki oblik nasilja; neizazvan napad jedne ili nekoliko država na suverenitet i teritorijalni integritet druge države, s ciljem teritorijalnog osvajanja ili nasilne promjene unutarnjeg uređenja, odnosno ostvarenja drugih političkih ili sličnih planova kojima se ugrožava nezavisnost i suverenitet ili teritorijalna cjelina napadnute zemlje. Najčešće je oružana i izvodi se primjenom vojne sile, ali obuhvaća i svaku akciju usmjerenu protiv teritorijalne cjeline i nezavisnosti druge države, ili protiv mira u svijetu. U tom smislu govori se o ekonomskoj, političkoj, subverzivnoj i drugim vrstama agresije, a često i o tzv. ideološkoj agresiji.²

Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija o definiranju agresije 3314 (XXXIX) iz 1974. godine utvrđeno je da je „agresija upotreba oružane sile od strane jedne države protiv

² Beridan I., Tomić I., Krešo M, Leksikon sigurnosti. DES, Sarajevo, 2001., str. 19-20.

suvereniteta, teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti druge države, ili na bilo koji drugi način koji nije u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija...“ (ovdje je termin država korišten bez prejudiciranja fakta njenog priznanja, kao i u slučajevima kada se radi o grup(acij)ama država.³

Asimilacija: – (lat. *assimilatio*-izjednačavanje, prilagođavanje) u politikologiji, stapanje jednog naroda s drugim kroz jezik, običaje, kulturu u cjelini. Može biti spontan, dugotrajni proces, ali i nasilno nametnuta pojava.

Balkan: Ta poluotočna masa između Jadranskog, Sredozemnog i Egejskog mora jedna je od nebrojenih svjetskih zona – zglobova, tj. regija koje se nalaze između mnogih civilizacijskih prostora i mnogih sustava političkog uređenja. Smještene na granici carstava ili manje-više podijeljene među carstvima, te regije prestaju biti sporne. Stanovništvo je istidibno i lokalno, ali i pridošlo zbog uzastopnih migracija; što uzrokuje vječne sukobe oko podjele teritorija među narodima koji se miješaju, ali opet ostaju odvojeni. (Moreau Defarges, Ph. 2006:24)

Etničko čišćenje: Pod eufemizmom etničko čišćenje krije se manifestna politika stvaranja etnički čistih područja čiji su neposredni egzekutor na terenu vojne i paravojne jedinice. Ovu sintagmu, čijoj upotrebi je značajno kumovala i međunarodna zajednica, znanstvenici su nekritički preuzeli kao teorijski pojam, pokušavajući naknadno definirati njen sadržaj. Sintagmu „etničko čišćenje“, tačnije „politika etničkog čišćenja“, sistemski je koristio Tadeusz Mazowiecki u svom Izvještaju o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, koji je pisao u svojstvu Specijalnog izvjestitelja Komisije za ljudska prava Ujedinjenih nacija. Moglo bi se izdvojiti najmanje šest elemenata zajedničkih svim genocidnim procesima: delegitimizacija žrtava, demonizacija, razoružanje, dehumanizacija, destrukcija i poricanje.⁴

Genocid: (grč. *genos* – rod, narod i lat. *occidare* – uništavati) zločin različit od svih drugih međunarodnih zločina i implicira namjeru (*dolus specialis*) kompletne ili djelimične eksterminacije odabrane grupe te je zato najteži i najveći „ratni zločin“. ⁵ Genocid je svaki akt počinjen u namjeri da se uništi, u cjelini ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili religijska grupa. Ti akti su taksativno nabrojani u *Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida*.⁶

³ Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 41.

⁴ Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2016., str. 155.

⁵ Generički pojam kojim se označavaju sve vrste ratnih zločina iako postoje posebne vrste ratnih zločina: *protiv ratnih zarobljenika, protiv civila i dr.* - Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 150.

⁶ Isto

Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1948. godine definira genocid⁷ kao zločin međunarodnog prava regulirajući da je to:

- a) ubijanje članova grupe,
- b) uzrokovanje tjelesnih ili mentalnih oštećenja članovima grupe,
- c) namjerno nametanje grupi uvjeta života sračunatih da dovedu do njenog uništenja,
- d) primjena mjera koje sprječavaju rađanja unutar grupe i
- e) nasilan premještaj djece iz jedne grupe u drugu.⁸

Konflikt: Riječ potiče od latinske riječi *conflictare*, što znači udariti što od što, boriti se, sukob, spor, rasprava koja prijete da će se još više zaplesti, borba, rat, oružani sudar.⁹

Konflikt se takođe može shvatiti i kao „relacija između dviju ili više strana (pojedinaca i/ili grupa) koje imaju, ili smatraju da imaju suprotstavljene ciljeve.“¹⁰

Kultura poricanja je dominantan vrijednosni stav prema starom režimu, koji se sastoji od emocija, vrednovanja i ponašanja uobličjenih u odbijanje većine da se suoči sa činjenicama o zločinima. (Moody-Adams, 1997, str. 83.)

Međunarodno humanitarno pravo: (*International Humanitarian Law- IHL*) ili kako se još zove Pravo oružanog sukoba (*Law of the Armed Conflict*), u žiži je interesovanja europske i svjetske javnosti uopće a bosanskohercegovačke posebno, naročito u svjetlu rata na prostorima bivše Jugoslavije u radu Haškog tribunala (ICTY). Međunarodno humanitarno pravo je dio „prava naroda“ ili međunarodnog javnog prava, dakle, nije samostalni pravni sistem već predstavlja dio jednog šireg korpusa prava, međunarodnog javnog prava“. Ovo pravo uređuje odnose članova međunarodne zajednice, posebno država. Njegov cilj je održavanje mira, zaštita ljudskih bića u pravednom poretku, kao i promocija društvenog napretka u slobodi. Pokušaj definiranja humanitarnog prava išao bi u smjeru konstatacije da ga čine one međunarodne konvencije (ugovori) odn. pravila koja tretiraju poboljšanje sudbine žrtava rata a čiji je smisao humanizacija rata uopće. Jedna od definicija međunarodnog humanitarnog prava tvrdi da je ono dio međunarodnog javnog prava koji regulira odnose među državama, odn. subjektima međunarodnog prava za vrijeme rata, određujući prava i

⁷ „Genocid u Bosni i Hercegovini nametnuo je potrebu proširenja originalne UN-ove definicije genocida s najmanje dva elementa: (f) sustavno silovanje ljudi te (g) opsada gradova i namjerno ubijanje civila slučajnom i/ili namjernom artiljerijskom vatrom“. - Bartol Letica, Slaven Letica, *Postmoderna i genocid u Bosni, Etničko čišćenje: velika prevara našeg doba*, Biblioteka revije za sociologiju, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1997, str. 32. (Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., fusnota 191, str. 149.)

⁸ Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 149-150.

⁹ Klaić, B., *Rječnik stranih riječi*, MZMH, Zagreb, 1985.

¹⁰ Dautović, Kenan, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik, 2007., str. 89.

obaveze strana u sukobu te njihova prava i obaveze u odnosu na neutralne države i obrnuto. Međunarodni komitet Crvenog križa (ICRC) definira međunarodno humanitarno pravo kao skup međunarodnih pravila, koja su ustanovljena ugovorom, ili se radi o običajnim pravilima koja imaju za cilj posebno riješiti humanitarne probleme koji se javljaju kao direktna posljedica međunarodnih i unutarnjih sukoba i koja, iz razloga humanitarne prirode, ograničavaju prava zaraćenih strana da koriste metode i sredstva ratovanja po sopstvenom izboru, ili da zaštite osobe i imovinu koja jeste, ili može biti pogođena sukobom. Bilo koja od navedenih definicija, ako se prihvati kao preciznija ili obuhvatnija, u svakom slučaju ukazuje na dvije glavne dimenzije zaštite koju međunarodno humanitarno pravo pruža: jedno je fizička zaštita ljudi, a drugo zaštita digniteta ljudi u ekstremnim ratnim situacijama od primjene brutalne sile.

Dužnost poštovanja ljudskog života i digniteta posebno je podcrtana kada se kao subjekt povrede javlja država. Tada se radi o situaciji u kojoj odredbe međunarodnog humanitarnog prava, kao dijela međunarodnoga prava uopće, štite pojedinca od zloupotrebe državne vlasti.¹¹

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ - ICTY): Zbog masovnih kršenja ljudskih prava na teritoriju bivše Jugoslavije Međunarodni Tribunal u Den Haagu je formiran odlukom Vijeća Sigurnosti, na osnovu odredbi Glave VII Povelje Ujedinjenih nacija.¹² Na ovaj način ustanovljen je mehanizam (ponovnog) uspostavljanja međunarodnog mira i sigurnosti, odnosno sredstvo suzbijanja prijetnje miru. Tribunal krivično goni osobe odgovorne za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava, koje u sebi konzumira tzv. običajno pravo te pravo, odn. norme sadržane u međunarodnim konvencijama. Teške povrede, prema Ženevskim konvencijama iz 1949. jesu: namjerno ubistvo, mučenje i neljudski tretman, uključujući i biološke eksperimente, namjerno uzrokovanje velikih patnji ili ozbiljnih povreda tijela ili zdravlja, razaranja imovine velikih razmjera, kao i prisvajanja imovine, koja se ne mogu pravdati „vojnim potrebama“, a izvršena su protivzakonito i samovoljno, prisiljavanje ratnih zarobljenika ili civila da služe u neprijateljskoj vojsci, namjerno uskraćivanje prava ratnim zarobljenicima ili civilima na pošten ili pravičan zakonski postupak, nezakonite deportacije i premještaji civila, držanje civila kao taoca.

¹¹ Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 45-50.

¹² Puni, zvaničan naziv Tribunala jeste *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for the Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of former Yugoslavia since 1991* (Međunarodni tribunal za gonjenje osoba odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991. godine). U upotrebi je i skraćeni naziv *International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia – ICTY* (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – MKSJ). – Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*. Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 153, fusnota 198.

Tribunal je nadležan i za kažnjavanje zločina protiv čovječnosti, koje čine: ubistvo, istrebljenje, zarobljavanje, deportacije, zatvaranja, mučenja, silovanja, progoni na političkoj, rasnoj ili religijskoj osnovi te ostali neljudski postupci.

Posebno je značajna nadležnost Tribunala koja se odnosi na genocid; prema Statutu Tribunala – za bilo koje djelo učinjeno u namjeri da se uništi, u potpunosti ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili religijska grupa, bit će kažnjeni njegovi izvršioc, što u praksi znači kaznu za sve ono što predstavlja radnju izvršenja krivičnog djela genocida. Prema Statutu Tribunala kažnjive su sledeće radnje: genocid, udruživanje (konspiracija) radi izvršenja genocida, izravno i javno podsticanje na izvršenje genocida, pokušaj te saučesništvo u genocidu.¹³

Mržnja: Snažno negativno čuvstvo usmjereno prema nekoj osobi ili skupini, osobini ličnosti ili načinu ponašanja, koje se očituje u nesnošljivosti, neprijateljstvu, srdžbi, pa i progonu i maltretiranju objekta mržnje. Nesreća i neugoda koju doživljava objekt mržnje izvor je zadovoljstva za osobu koja mrzi.¹⁴

Odgovornost: Pojam koji se odnosi na svjestan odnos prema društvenim vrijednostima koje posjeduje svako društvo i bez kojeg ono ne može postojati. Odnosi se na postupke i dužnosti pri postupanju i temelji se na pretpostavci i sposobnosti čovjeka da razlikuje dobro od lošeg ili korisno od štetnog.¹⁵

Zapadni Balkan je izraz koji nastaje u Evropskoj Uniji kako bi se označile teritorije balkanskih zemalja koje nisu članice ove organizacije. Tu spadaju, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Albanija. Zapadni Balkan predstavlja političku atribuciju Brisela, čime se želi nagovjestiti da Balkan pripada Zapadu, tačnije Evropskoj Uniji. (Ćurak, N. 2002.)

Zločini protiv čovječnosti: Prvi put se javlja 1915. godine kada je došlo do masovnog ubijanja Jermena (Armena) u Otomanskom carstvu. Radi se o naročito svirepim zločinima koji predstavljaju ozbiljne povrede ljudskog dostojanstva, ili teške oblike ponižavajućeg, ili degradirajućeg tretmana pojedinca, ili grupe ljudi. Ovakvi oblici ponašanja su zabranjeni i za njihovo izvršenje počinioci mogu biti gonjeni bez obzira na to da li su počinjeni za vrijeme rata ili mira. Zločini protiv čovječnosti su ona djela koja su uperena protiv „humanosti“ i kojima se povrjeđuju temeljni pravni principi na kojima počiva međunarodna zajednica. Od zločina genocida, zločini protiv čovječnosti razlikuju se samo po tome što se, da bi se radnje

¹³ Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 153-154.

¹⁴ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (pristupljeno 21.04.2022.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42263>>

¹⁵ Abazović, Dritan, *Globalna politika – etički aspekti globalizacije*, doktorski rad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2018., str. 13.

ili propuštanja kvalificirali kao zločini protiv čovječnosti, na strani počinioca ne traži specijalna namjera (*dolus specialis*) da se uništi, u potpunosti ili djelimično jedna društvena grupa.¹⁶

Ženevske Konvencije iz avgusta 1949. godine dio su međunarodno-pravnih pravila koja tretiraju poboljšanja sudbine žrtava rata. Prva konvencija regulira položaj ranjenika i bolesnika (*Wounded and Sick*), druga je tzv. pomorska (*Maritime Convention*), treća se odnosi na ratne zarobljenike (*Prisoners of War*), četvrta na civile (*Civilians*), a postoje i zajedničke odredbe (*Common Provisions*) koje važe za sve navedene konvencije.¹⁷¹⁸

3. Ciljevi istraživanja

Sve postojane aktivnosti i ljudske djelatnosti se odvijaju s određenim i konkretnim ciljem. Shodno ovome može se reći da se svako konkretno naučno istraživanje odvija s određenim ciljem, a taj cilj je rješenje nekog datog problema koji je definiran kao predmet istraživanja. Ako govorimo o ciljevima naučnog istraživanja, razlikujemo naučni i društveni cilj istraživanja. Naučni ciljevi su oni ciljevi koji se odnose na „sticanje naučnog saznanja određenog obima i nivoa“ dok bi društveni ciljevi bili oni ciljevi koji su „usmjereni na dobrobit ljudi“.¹⁹

3.1. Društveni ciljevi

Prema prof. Dževadu Termizu „istraživanja čiji su rezultati operativno uključeni u rješavanje problema su ona koja imaju društveni značaj za lokalni subjekt ili lokalnu organizaciju i

¹⁶ Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 165-166.

¹⁷ Interesantno je napomenuti da su Ženevske konvencije nastale kao kodifikacija običajnih pravila (običajnog prava), dok Dopunski protokoli uz Ženevske konvencije spadaju u kategoriju tzv. ugovornog prava, što stvara praktične probleme prilikom primjene odredbi Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola u konkretnoj situaciji. – Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 75, fusnota br. 89.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Termiz, Dževad, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK Grafit, Lukavac, 2009., str. 220.

slično²⁰. Suočavanje sa prošlošću je proces koji se ponajviše tiče društva kao kolektiva, pa ćemo zato kritičkom analizom ukazati na ponašanje onih društvenih činilaca čija je odgovornost najveća kada je u pitanju konačno zatvaranje ovog bolnog poglavlja koje opterećuje međuetničke odnose na ovim prostorima. Rezultati dobijeni istraživanjem biće u funkciji rješavanja ovog problema, što bi trebalo imati i pozitivan efekat na svakodnevni život stanovništva.

4. *Sistem hipoteza*

4.1. *Generalna hipoteza*

Održivi i trajni mir u regionu Zapadnog Balkana se ne može postići a da se ne ulože ozbiljni naponi u političko pomirenje. Ali, ni političko pomirenje ni trajni mir nisu mogući bez suočavanja svih na bilo koji način involviranih s nasilnom prošlošću na konstruktivan način.

4.2. *Posebne-pojedinačne hipoteze*

- a) Obrazovni sistemi u državama regiona ne tretiraju na pravi način istorijske činjenice vezane za ratnu prošlost 90-ih godina te na taj način ne doprinose afirmaciji istine, već kreiraju uslove da se na bazi distorzije činjenica, stvore nove generacije koje uz novi ciklus nasilja treba da dovrše ono što nisu uspjeli njihovi očevi i djedovi.
- b) Zbog ponašanja političara i vjerskih autoriteta, zbog njihovih izjava i retorike koja negira i relativizuje ratne zločine a zločince štiti i rehabilituje, naša društva se nalaze u stanju zamrznutog konflikta i moralne konfuzije.

²⁰ Termiz, Dževad, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK Grafit, Lukavac, 2009., str. 175.

- c) Institucionalna i socijalna promjena, nisu moguće bez suočavanja sa istinom.
- d) Velikodržavni projekat srpskih političkih elita, istoričara, književnika, crkvenih velikodostojnika, u sadejstvu sa ideologijom, politikom i praksom koja negira postojanje i posebnost drugog i drugačijeg, kao ključni faktor postojanju uzavrelih međuetničkih tenzija na Balkanu. Takođe, vrlo sličan i po načinu djelovanja ekvivalentan i srodan velikodržavni projekat koji dolazi sa suprotne – hrvatske strane.
- e) Raspad Jugoslavije kao prilika za iscrtavanje novih granica na Balkanu gdje su teritorijalni imperativ i etničko čišćenje bili najdominantniji motiv srpskih i hrvatskih političkih elita.
- f) Nasilna prošlost bez prikladnog suočavanja je tempirana bomba i najveća prepreka izgradnji zdravih međuetničkih odnosa.
- g) Haški Tribunal je u određenoj mjeri uticao na proces osvjetljavanja makar jednog dijela istine, ali zahvaljujući „satanizaciji“ Tribunala (posebno u Srbiji), u tu istinu se često ne vjeruje.
- h) Pravosnažne presude MKSJ su krvlju ispisana istorija Balkana, jer pravosnažne presude sudova, posebno međunarodnih, sadrže činjenice, dokazane u sudskom postupku.

4.3. *Indikatori*

Budući da u projektu istraživanja „indikatori predstavljaju manifestacije neke pojave, neposredno ili posredno, koje se mogu čulno evidentirati i prepoznati i preko kojih se može steći istinito i provjerljivo saznanje o toj pojavi“, ²¹ za potrebe ovog istraživanja biće korišćene

²¹ Termiz, Dževad, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac, 2009., str. 234.

knjige, naučni radovi i ranije sprovedena istraživanja na temu međuetničkih odnosa te istraživane veze tog fenomena sa procesom suočavanja sa prošlošću.

5. Metode istraživanja

U radu kroz proces istraživanja biće korišćene opštenaučne metode.

Imajući u vidu da smo naše istraživanje odredili kao pretežno empirijsko čiji je predmet proučavanja društvena stvarnost – svakako sa određene, neophodne, istorijske distance, to implicira korišćenje sljedećih metoda: hipotetičko-deduktivna metoda koja je najpouzdanija zbog povezanosti sa drugim metodama i jer sadrži tačne i provjerene procese istraživanja i čija osnova se zasniva na društvenim i naučnim iskustvima, metoda analize sadržaja, studije slučaja, deskripcije, sinteze, indukcije, generalizacije i komparativne metode. Osim toga, za prikupljanje relevantnih informacija biće korišćeni medijski sadržaji, usmeni i pisani iskazi, zbornici radova, knjige, različita istraživanja u vezi sa ovom temom, kao i drugi dokumenti.

6. Vremenski plan istraživanja

Vremenski plan istraživanja obuhvata period od početka 70-ih godina prošlog vijeka pa do danas, s tim da ćemo se zbog pojašnjenja određenih događaja i njihovog boljeg razumijevanja osvrnuti i na određene periode sa kraja 19. i početka 20. vijeka.

II Ideologija kao proces dugog trajanja istorijskih zamki koja proizvodi vječno vraćanje istog na prostoru (Zapadnog) Balkana²²

1. Leksikon velikosrpske politike i prakse u 19. i 20. vijeku

U istoriji geopolitičkih odnosa na prostoru Zapadnog Balkana poznat je i dokumentovan veliki interes za teritorijom Bosne i Hercegovine od strane njenih istočnih i zapadnih komšija, Srbije, Crne Gore²³ i Hrvatske. Njihova neprestana želja je da podijele Bosnu i Hercegovinu između sebe a u korist sopstvenih velikodržavnih projekata zbog kojih i dan danas ovaj region ne može da zatvori mračne stranice u kojima vladaju duhovi prošlosti koji održavaju stanje negativnog mira²⁴ i zbog kojih ne možemo da uhvatimo priključak ka evropskim vrijednostima i integracijama.

Kao ključni remetički faktor i uzrok svih međunacionalnih nesuglasica na ovim prostorima, identifikujem projekat koji je od samog početka imao za cilj stvaranje velike, moćne i „nepobedive Srbije“ na Balkanu u kojoj će isključivo živjeti samo Srbi („svi Srbi u jednoj državi“, „Srbija će biti jaka ili je neće biti“, i dr.). Taj projekat bi podrazumijevao fizičko i duhovno istrebljenje prvenstveno Bošnjaka muslimana, motivisan genocidnom ideologijom utemeljenoj u kosovskom mitu, Njegoševoj „istrazi poturica“, Garašaninovom „Načertaniju“, dokumentu Stevana Moljevića „Homogena Srbija“, pa preko memoranduma SANU iz 1986. godine²⁵ sve do današnjih dana kada vidimo da jedan te isti projekat ne mijenja svoju suštinu i

²² Evropski mediji, politički analitičari i istoričari često za Balkan koriste krilaticu „Istorija koja neće da prođe“. Ovo je naslov teksta Ernsta Noltea objavljenog 1986. u *Frankfurter Allgemeine Zeitungu* sa kojim je počela svađa istoričara u Njemačkoj. Vidi Ernst Nolte: „Vergangenheit, die nicht vergehen will. Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6. Jun 1986.

²³ Ovdje Crnu Goru treba pomenuti jer je u periodu rata protiv Bosne i Hercegovine aktivno učestvovala i svesrdno pomagala režim Slobodana Miloševića u okviru tadašnje zajedničke države sa Srbijom zvane Savezna Republika Jugoslavija, skraćeno SRJ. Crna Gora pravi distancu od velikosrpske ideologije krajem 1997. i početkom 1998. godine i otvara put ka obnovi svoje nezavisnosti koja će biti ostvarena na referendumu 2006. godine.

²⁴ U teoriji mira norveškog naučnika Johana Galtunga pojam negativni mir definisan je tek kao odsustvo nasilja, kojemu nedostaju drugi, važni elementi društvene reprodukcije, prije svega sloboda i pravda, da bi se transformisao u pozitivni mir kojim se označava proces izgradnje mira kao ireverzibilnog poduhvata, kao opšte kulturne emancipacije koja onemogućava povratak nasilja. Negativni mir je najjednostavniji opis postdejtonske Bosne i Hercegovine u kojoj je još uvijek moguće aktivirati okidače koji bi mogli da dovedu do obnove nasilja. U svakom slučaju negativni mir je bolji od rata kao najradikalnijeg oblika nasilja a bez negativnog mira je nemoguće graditi pozitivni mir. (Detaljnije u Johan Galtung: *Mirnim sredstvima do mira*, Službeni glasnik i NVO Jugoistok XXI, Beograd, 2009.)

²⁵ Pored navedenih ideoloških narativa u funkciji ostvarenja i realizacije višedecenijskog velikodržavnog sna srpskih nacionalista, političara, književnika i dr., ovdje bih nabrojao i neke druge projekte koji su služili istom cilju, kao što su: jezički nacionalizam Vuka Karadžića, materijali Krfske deklaracije iz 1917. godine,

karakter već nam pokazuje snažnu otpornost na promjenu političkog diskursa, mijenjajući samo aktere, izvršioce i etimološke konstrukcije, pa tako i danas imamo aktivan program „svesrpskog ujedinjenja“ poznatog pod nazivom „Srpski svet“.

U osnovi te ideologije koja je stalno pristuna u srpskoj historiografiji, književnosti, kulturi, politici, religiji i dr., leži patološka mržnja prema svemu što nije srpsko i pravoslavno a posebno je izražena mržnja prema Muslimanima.²⁶ Negacija svega onoga što formira i determiniše jedan identitet je takođe karakteristika ove ideologije i služi kao joj pogonsko gorivo za ostvarivanje supremacije nad narodima koji žive na ovom geopolitičkom prostoru, a sa druge strane unosi razdor i međuetničku netrpeljivost. Logika negiranja kaže da ne postoji bosanska/bošnjačka nacija, bosanski jezik²⁷, crnogorska nacija²⁸, crnogorski jezik, crnogorska pravoslavna crkva, makedonska nacija, a Albanci su u očima negatora tek obični rasno inferiorni *untermensch*.

Hegemonistički projekat stvaranja „Velike Srbije“ ima svoju dugu predistoriju, još od prve polovine 19. pa sve do kraja 20. vijeka i uvijek se aktuelizuje u onim situacijama kada bi sveopšta srpska prevlast na jugoslovenskim prostorima dolazila u pitanje. U tom kontekstu možemo pomenuti prvi dokumentovani projekat koji definiše srpske nacionalne ciljeve i ideju stvaranja „Velike Srbije“ a riječ je o djelu „Načertanije“ čiji je kreator Ilija Garašanin (1812-1874), tadašnji ministar unutrašnjih poslova Srbije. Ovaj projekat smatra se „političkim jezgrom velikosrpske ideologije“ i upravo u vrijeme izrade ovog programa javlja se moderni

nacionalistički programi srpskih građanskih krugova, koje je najjasnije izražavao Srpski kulturni klub, Srpska pravoslavna crkva, genocidni program četničkog pokreta Draže Mihailovića i njegova instrukcija od 20. decembra 1941. godine o istrebljenju Muslimana, zaključci četničke konferencije u Šahovićima početkom 1943., historiografski, filozofski i književni radovi Vase Čubrilovića, Dobrice Čosića, Milorada Ekmečića i dr. (Opširnije u: Smail Čekić, *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991-1995*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995., str. 22-23.)

²⁶ U crkvi na Sinjajevini, avgusta 2014, Amfilohije (Mitropolit SPC u Crnoj Gori) je govorio o istrazi poturica. On je tada rekao da su muslimani "lažni ljudi", te da je "duhovna smrt" koju su širili po Crnoj Gori strašnija od ubijanja.

- Jeste da je strašno pobiti ljude, međutim, još je strašnija duhovna smrt koju siju oko sebe ti lažni ljudi, sa lažnom verom. Zato je, blagodareći toj žrtvi, vladika Danilo spasio Crnu Goru. Da se to nije dogodilo, danas ne bi bilo pravoslavnog uva u Crnoj Gori, i to treba imati u vidu - poručio je on. (Portal „Blic“, datum pristupa 19.05.2022. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/srpkinje-gore-od-hitlera-muslimani-lazni-ljudi-ovo-je-dugacak-spisak-skandaloznih/6ddzrwf>)

²⁷ U entitetu Republika Srpska zvanično ne postoji bosanski jezik i djeca ne mogu da pohađaju nastavu na bosanskom jeziku, već postoji samo „jezik bošnjačkog naroda“ šta god to značilo. Takođe, programski savjet Radio Televizije Srbije (RTS) odbio je zahtjev za osnivanje redakcije na bosanskom jeziku jer, kako su naveli u obrazloženju, „ne postoje razlozi da se lokalni govor Bošnjaka smatra zasebnim jezikom“.

²⁸ U beogradskim „Književnim novinama“ 1989. godine, Amfilohije Radović, kada je bio episkop banatski, govorio je: „U istoriji nikad nije postojao crnogorski narod“, a 1992. sa titulom Mitropolita crnogorsko-primorskog SPC u beogradskom časopisu „Svet“: „Crnogorska nacija je izmišljena u Titovoj i Đilasovoj laboratoriji“. U ljubljanskoj „Mladini“, oktobra 1988. Amfilohije Radović kaže: „Stav komunističke partije i to po direktivama Kominterne prije rata, bio je da Balkan i u srcu Balkana srpski narod treba da se oslabi. Na temelju toga stvoreni su novi narodi koji u istoriji nijesu nikad ni postojali, kao recimo Crnogorci, oni su najočigledniji primjer. (Regionalni portal - Spirala velikosrpske agresije: Sabrana nedjela Srpske pravoslavne crkve, datum pristupa 19.05.2022. <https://www.xxzmagazin.com/mitropolit-amfilohije-zakleti-neprijatelj-crne-gore>)

srpski nacionalizam koji će dugotrajno odrediti i poziciju Bosne i Bošnjaka jer će od tog momenta Srbija planski početi da stremlje ka proširenju svoje državne teritorije koja je svoj primarni fokus imala i još uvijek ima nad prostorom koji zauzima današnja državna teritorija Bosne i Hercegovine.

Ovdje treba da se zapitamo zašto je proces stvaranja država na prostoru Zapadnog Balkana doveo do stradanja toliko nevinih žrtava? Zašto se pitanje nacionalnog identiteta povezuje s vjerskim izborom pojedinca, a ne s njegovim porijeklom, jezikom ili kulturom? Otkuda tolika potreba za negiranjem svega bosanskog kod pripadnika srpskog pa i hrvatskog nacionalizma? Da bi odgovorili na ova pitanja potrebno je da se suočimo sa mnogim zabludama koje su nam nametane u proteklih stotinjak i više godina. U istorijskim okolnostima koje su oblikovale srpski nacionalni pokret, glavna uloga pripala je Srpskoj pravoslavnoj crkvi, što dalje implicira da se srpska nacija nije mogla izgraditi poistovjećivanjem sa državnim okvirom, nego samo sa pravoslavnom vjerom, što je dalo prostora Srpskoj pravoslavnoj crkvi da sebe nametne kao jedinog čuvara i jezgra oko kojeg će biti okupljen čitav srpski narod. Posljedica toga je anahrona, bajata i prevaziđena vizija nacije „jedan narod, jedna vjera, jedna država“, koja je temelj srpske politike.

Takva ideja nacije usloвила je i hrvatski nacionalni identitet, koji je ništa drugo do odgovor Katoličke crkve, a na kraju imamo i bošnjački nacionalizam.²⁹ Rezultat svega toga je mržnja koja se upotrebljava kao oslonac za nacionalnu politiku.

1.1. Demaskiranje ideologije zla

Kao što sam već pomenuo Načertanije se smatra svetim pismom i prvim dokumentom velikosrpskog državnog projekta, pa su njegove glavne karakteristike zapravo konstantne teritorijalne pretenzije na bosanskohercegovačku teritoriju i negiranje državnosti Bosne i Hercegovine. Međutim, to nije jedini dokument sa takvom sadržinom pa tako u istorijskoj arhivi nalazimo još dokumenata zasnovanih na sličnoj ili identičnoj građi, pa ćemo se u

²⁹ Bošnjački nacionalizam je, po budućnost Bosne i Hercegovine i njene građane, štetan kao što su štetni srpski i hrvatski nacionalizmi. Ova tvrdnja nipošto ne umanjuje nepobitnu činjenicu da su Bošnjaci bili najveće žrtve rata u BiH, ali to što su Bošnjaci bili najveće žrtve ne opravdava pokušaje nekih njihovih političara da primijene majorizacijske političke matrice u BiH. Ipak, treba biti svjestan da je hrana za bošnjački nacionalizam, (koji je bio indukovani nacionalizam) – srpski i hrvatski nacionalizam (tzv. nacionalizmi okidači – *trigger*), a zdrave političke snage su dužne zapitati se šta se može učiniti da se popusti bar taj pogubni dvostruki srpsko-hrvatski nacionalistički pritisak što bi zasigurno dovelo i do popuštanja onog trećeg, bošnjačkog. U svakom slučaju, svaki balkanski nacionalizam je zajednička, kolektivna glupost svih društveno-političkih aktera ovog regiona.

nastavku ovog rada osvrnuti na neke od njih a u cilju demaskiranja i rasvjetljavanja ove *balkanske noćne more*. (kurziv A.G.).

Sljedeći je dokument četničke provinijencije, potkrijepljen istorijskom istinom koja je utemeljena na brojnoj dokumentacionoj građi. Riječ je o četničkom pokretu Draže Mihailovića – fašističkog, kolaboracionističkog i genocidnog karaktera. Glavni politički ciljevi četničkog pokreta formulisani su u nekoliko osnovnih programskih dokumenata. Kao polazna tačka javlja se ideja o „Velikoj i homogenoj Srbiji“ i u njoj srpskom narodu kao naciji koja treba da bude vodeća na Balkanu. Da bi se formirala takva država i da bi se taj cilj ostvario, a radi okupljanja svih Srba u jednoj državi i zbog „spasavanja srpstva“ šta god to značilo, rat je zagovaran kao nužnost.

U programu četničkog pokreta Draže Mihailovića od septembra 1941. se, pored ostalog, navodi da:

- a) Treba „omeđiti defakto srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj“ i
- b) „posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim elementom“.³⁰

Prvi četnički programski dokument zove se „Homogena Srbija“. Riječ je o projektu koji je napisao Stevan Moljević, čovjek koji je u jednom kratkom dokumentu uobličio genocidnost velikosrpske ideologije. Ta genocidna ideologija je bila temeljni dokument i motiv kasnijih zločina nad Bošnjacima za vrijeme 2. svjetskog rata. U drugom dijelu programa „Homogena Srbija“ Moljević ističe istorijsku ulogu Srbije i srpskog naroda, pa zaključuje da Srbi „svoju istorijsku misiju moraju ispuniti, a moći će to učiniti samo ako budu okupljeni u homogenoj Srbiji u okviru Jugoslavije koju će zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat.“³¹ Moljević u svom programu dalje ističe: „*Stoga se Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive, i da joj osiguraju potrebne strateške saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena.*“³²

Takođe, Moljević dalje navodi da Srbi moraju ostvariti hegemoniju u Jugoslaviji i na Balkanu, te kaže: „*Srbi, koji su se pre blizu pet vekova jedini na Balkanu ozbiljno oprli*

³⁰ Čekić, Smail, *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosni i Hercegovinu 1991-1995*, Vijeće kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, maj 1995., str. 23.

³¹ Dokument „Homogena Srbija“ – dio pod nazivom „Odnos prema ostalim jugoslovenskim i balkanskim državama“. <https://www.scribd.com/doc/73543970/Homogena-Srbija-Stevan-Moljevic> , datum pristupa 27.05.2022.

³² Zbornik NOR-a, TOM XIV, KNJIGA 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 – 1942.*, dok. br. 1, str. 2.

*najezdi Osmanlija sa istoka na zapad, Srbi, koji su u borbi sa turskom imperijom istrajali i prvi digli ustanak protiv Turaka, Srbi, koji su se prvi na Balkanu oprli najezdi Germana sa zapada prema istoku, dobili su time pravo na vodstvo na Balkanu, i oni se toga vodstva neće i ne mogu odreći ni zbog sebe ni zbog Balkana i njegove sudbine. Oni svoju istorijsku misiju moraju ispuniti, a moći će to učiniti samo ako budu okupljeni u homogenoj Srbiji u okviru Jugoslavije koju će zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat. Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji.*³³

Navedeni citat nam govori da je projekt zvanično zagovarao „Veliku Jugoslaviju“ i u njoj „Veliku Srbiju“, što bi značilo da Srbi moraju ostvariti hegemoniju na Balkanu a da bi to ostvarili prethodno moraju imati hegemoniju u Jugoslaviji. Moljević je postavio kao imperativ da se unutar jugoslovenske države jasno ucrtaju granice svih srpskih zemalja i da ta teritorija bude homogena u etničkom smislu. Pored glavnog teksta, Moljević je imao i prilog u vidu geografske karte zamišljene poslijeratne Jugoslavije i u njoj Velike Srbije. Prema toj karti koju je Moljević izradio, sljedeće oblasti bi ušle u sastav Velike Srbije: teritorija Srbije prije balkanskih ratova, Makedonija, Kosovo, Crna Gora, Sandžak, Vojvodina, Bosna i Hercegovina, dijelovi Hrvatske – Dalmacija, dio Like, Kordun, Banija i dio Slavonije. Pored navedenih teritorija koje su bile u sastavu Kraljevine Jugoslavije prije aprilskog rata, Moljević je planirao da „Veliku Srbiju“ proširi i na teritorije koje su bile u sastavu Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije.

³³ Zbornik NOR-a, TOM XIV, KNJIGA 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 – 1942.*, dok. br. 1, str. 5.

Будућа Југославија према пројекту Стевана Мољевића (1941. година)

— међународно признате границе	● Будућа Србија	● Будућа Словенија
— границе Сила осовине у окупираној Југославији	● Далмација	● Будућа Хрватска

Slika 1: Granice Velike Jugoslavije i homogene Srbije po Moljeviću³⁴

Imajući u vidu osnovne stavove koje zagovara projekt Stevana Moljevića „Homogena Srbija“, da svi Srbi trebaju da budu okupljeni na jednom etnički čistom prostoru u kojem će druge etnonacionalne grupe biti svedene na nivo statističke greške, možemo reći da se radi o fašističkom projektu koji je u biti genocidnog karaktera.

O srpskoj velikodržavnoj politici profesor dr Esad Zgodić kaže: „Srpska velikodržavna ideologija i politika nosi u sebi, bez obzira na historijski kontekst, više ključnih konstanti.

³⁴ Slika preuzeta sa linka:

https://hr.wikipedia.org/wiki/Stevan_Moljevi%C4%87#/media/Datoteka:Yugoslavia_moljevic1941_sr.png
(datum pristupa 01.06.2022.)

Srpski je nacionalizam uvijek bio, i to u supstancijalnom smislu, teritorijalni nacionalizam. To znači da teritorijalni ekspanzionizam kao osvajačko širenje srpstva u prostoru, i prema balkanskom jugu, prema Makedoniji, do Soluna, prema sjeveru, prema Mađarskoj, prema balkanskom zapadu, preko Bosne, Hrvatske, sve do Slovenije, spada, od početka 19. stoljeća, u konstantna određenja srpske nacionalne ideologije uopće, i prema Bosni i Hercegovini posebno³⁵.

Četnički pokret Draže Mihailovića zauzima važnu ulogu u hronologiji djelovanja velikosrpske ideologije i srpske nacionalne politike uopšte, pa iz tog razloga smatram bitnim posvetiti nekoliko redova ovog rada u cilju boljeg razumijevanja ideologije zla koja je i dan danas dominirajući narativ u srpskom društvenom prostoru. Naime, u instrukciji Draže Mihailovića od 20. decembra 1941. godine decidno su definisani ciljevi četničkih odreda:

- 1) „stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije-Crne Gore-Bosne i Hercegovine-Srema, Banata i Bačke“;
- 2) „čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata“;
- 3) „stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa“;
- 4) „očistiti Kosovo od Albanaca“;
- 5) „u krajevima očišćenih od narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata izvršiti naseljavanje Crnogorcima (u obzir dolaze siromašne nacionalno ispravne i poštene porodice)“ i dr.³⁶

Možemo nedvosmisleno konstatovati da se radi o genocidnoj namjeri (*mens rea*) za istrebljenje, uglavnom muslimana.

Ako se osvrnemo događaje koji su doveli do raspada bivše SFRJ i kasnija ratna dešavanja posebno na prostoru Bosne i Hercegovine, vidjećemo da je četnička ideologija bila ideja vodilja srpskih političkih i vojnih krugova u periodu od 1992-1995. godine, samo što je formulaciju dobila u malo drugačijem dizajnu koji se suštinski nije bitno razlikovao od programa Draže Mihailovića, a riječ je o čuvenom Memorandumu SANU iz 1986. godine o kojem će biti riječi u nastavku ovog rada. Dakle sva fašistička zlodjela koja je izvršila Miloševićeva soldateska po okolnim zemljama, samo su nastavak četničke fašističke prakse iz Drugog svjetskog rata.

³⁵ Zgodić Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, VKBI, Sarajevo, 1999., str. 201.

³⁶ Čekić, Smail, *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosni i Hercegovinu 1991-1995*, Vijeće kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, maj 1995., str. 23-24.

Ovdje bih se iz istorijskog konteksta i perioda 1941. godine, vratio u današnje vrijeme gdje smatram bitnim istaći da je paralelno sa obnavljanjem četničke prakse u Srbiji tekla i intenzivna revizija istorije i rehabilitacija Ravnogorskog pokreta. Sudska rehabilitacija četničkog vođe Draže Mihailovića započela je dok je na vlasti u Srbiji bio Boris Tadić a zvanično je okončana pod Aleksandrom Vučićem. U školskim udžbenicima su izjednačeni partizani i četnici, a zvanična verzija istorije kaže da je Srbija imala dva antifašistička pokreta. Samo se nigdje ne navodi gdje i kad su se to četnici borili protiv nacističkog okupatora, ali za srpsko društvo izgleda da to nije toliko važno, bitno je da je istorijski falsifikat proglašen za jedinu istinu. Velikosrpski nacionalizam i njegovo intelektualno krilo više od tri decenije radi na potpunoj rehabilitaciji četnika a satanizaciji Narodno-oslobodilačkog pokreta na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije i Josipom Brozom Titom. Na hiljade i hiljade knjiga i tekstova je napisano o tome kako su četnici zapravo dobri momci i pravi Srbi, ljudi na svom mjestu, dok su partizani sve suprotno, izrodi, zločinci i najzaslužniji za uništenje jednog divnog monarhističkog poretka u kojem su cvjetale ruže. Kvislinzi Milan Nedić i Dimitrije Ljotić takođe imaju svoje slavno mjesto u obrazovnom sistemu Srbije pa je tako nedavno na RTS-u u okviru online nastave istorije, moglo da se čuje i vidi od strane srednjoškolskog profesora kako je Milan Nedić „najvažnija osoba na teritoriji Srbije“ i „čuveni general iz Drugog svjetskog rata, veoma poznati heroj i značajna figura“. Ko bi rekao da se iza tog privlačnog opisa krije predsjednik kvislinške vlade, saradnik nacističkog okupatora čija je žandarmerija lovila Jevreje i antifašiste i prosleđivala ih nacistima koji su ih trpali u logore smrti.

I Ljotić uživa ugled u dijelu javnosti koja smatra da su komunisti najveće zlo, a ko bi rekao da se radi o čovjeku čiji su vojnici skupljali Kragujevčane i isporučivali ih Njemcima na strijeljanje u Šumaricama?

Da su se zvaničnici Srbije zaista potrudili da popljuju sve srpske antifašističke tradicije i da se narugaju žrtvama nacizma, govori i to da su se na zvaničnoj državnoj proslavi Dana pobjede nad fašizmom 09. maja 2021. godine, u Narodnom pozorištu smjenjivale Titove i Dražine fotografije, a glumci su recitovali Desanku Maksimović miksujući je sa Ljotićevskim pjesmama. Dosjetljivi slavljenci pobjede nad fašizmom na čelu sa ministrom Vulinom unijeli su 2019. godine i dozu kreativnosti u praznovanje pa smo tako dobili sasvim neobičan izum, predvodnik tzv. Besmrtnog puka u Nišu je bio general Vladimir Lazarević³⁷ – osuđeni ratni

³⁷ Kao bivši komandant Prištinskog korpusa Vojske Jugoslavije, u čijoj zoni odgovornosti je pobijeno preko 6200 civila, nakon čega su pakovani u hladnjače te sahranjivani u masovnim grobnicama, osuđen je pred Haškim tribunalom na 14 godina zatvora za komandnu odgovornost, pomaganje i podržavanje zločina protiv čovječnosti, koji su obuhvatali deportaciju i prisilno premještanje civila kosovskih Albanaca. Vladimir Lazarević kao vojna

zločinac. Normalnim ljudima to na prvi pogled djeluje potpuno apsurdno, glupo i kao ruganje svim antifašistima, ali je u skladu sa dominirajućom ideološkom matricom koja četnike, kao kolaborante fašističkog okupatora i sljedbenike koljačkih ideala, priznaje kao borce protiv fašizma.

1.2. *Zatišje pred buru – uvod u krvavi raspad SFRJ*

Nakon Drugog svjetskog rata nastupio je mirni period egzistencije Titove Jugoslavije koji je trajao sve do sedamdesetih godina prošlog vijeka kada ponovo oživljavaju mračne sile srbijanskog nacionalizma i šovinizma. Država koja je obnovljena napuštanjem velikosrpske hegemonije i prihvatanjem Platforme narodnooslobodilačkog pokreta i na osnovu nje izbornog federativnog uređenja zemlje, došla je u krizu u drugoj polovini osamdesetih godina djelovanjem velikosrpskih tendencija, kada je istrošena politička formula „bratstva i jedinstva“. Naredbodavci, izvršioc i korisnici ovih tendencija, od oficirskog, diplomatskog, policijskog i partijskog kadra pa sve do SANU, univerziteta te radio-televizije i drugih medija, osjetili su se ugroženim u svojim monopolnim pozicijama. Narasli zahtjevi za stvarnom ravnopravnošću u podjeli vlasti i drugih društveno-političkih funkcija ostvarenih Ustavom od 1974. godine, proglašeni su i tretirani kao ugrožavanje srpskog naroda a rekonstrukciju Jugoslavije doživljavali su kao „gubitak svoje jedinstvene države“. Te snage velikosrpskog nacionalizma vjerovale su da će im konfuzija na međunarodnom planu konačno omogućiti da lakše ostvare još u 19. vijeku postavljene ratne ciljeve – stvaranje etnički čiste srpske države ili Velike Srbije pod parolom „svi Srbi u jednoj državi“.

Narušavanje privilegovanog položaja Srba u novoj socijalističkoj Jugoslaviji nailazilo je na otpore koji su kulminirali pokušajem Rankovićevog³⁸ puča 1966, da bi se tokom sedamdesetih godina to manifestovalo kao otpor Ustavu iz 1974. godine koji je pored ostalog

figura i jedan od piuna u Miloševićevoj zločinačkoj hijerarhiji, njegov rad i djelovanje na Kosovu te 1999. godine, u potpunosti je u skladu sa instrukcijom Draže Mihailovića od decembra 1941. i tačkom četiri kao jednim od definisanih ciljeva četničkog pokreta u tom periodu a koji glasi „očistiti Kosovo od Albanaca“, što nam ukazuje da se velikosrpski ciljevi na Balkanu nikad ne mijenjaju već da se mijenjaju samo izvođači radova. Vladimir Lazarević proglašen je za počasnog građanina niške opštine Pantelej na jugu Srbije.

³⁸ Aleksandar Ranković je bio „glavni zagovornik unitarističke i centralističke Jugoslavije“, „udbaškog centralističkog i unitarističkog, u suštini dogmatskog i rigidnog komunističkog koncepta“, u čije vrijeme su „na Kosovu UDB-a i policija sprovodili državni teror nad Albancima“. On je „organizovao. Koordinirao i pratio akciju oduzimanja oružja Albancima“, u kojoj (akciji) je „ubijeno, ranjeno i maltretirano mnogo Albanaca“. (Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016., str. 37.)

afirmisao autonomiju pokrajina Vojvodina i Kosovo. Samo dvije godine nakon usvajanja pomenutog Ustavam tadašnji predsjednik predsjedništva SR Srbije Dragoslav Marković, naložio je izradu PLAVE KNJIGE³⁹ o „nepravdi prema Srbima“, čime je pokrenuto pitanje „nepovoljnog položaja Srba“ u jugoslovenskoj federaciji a čiji je glavni zagovornik pored Markovića, bio i Petar Stambolić. Krajem juna 1977. održana je sjednica „svih važnih srpskih političara“ uključujući i one iz Kosova i Vojvodine, gdje je srpsko rukovodstvo izašlo sa *Plavom knjigom* tražeći promjenu Ustava iz 1974. na šta su oštro reagovali kosovski političari (Albanci), nazvavši je „Biblijom srpskog nacionalizma“, optužujući srpsko političko rukovodstvo konkretno Dragoslava Markovića, te Petra i Ivana Stambolića „da pokrajinama žele oduzeti status koji su dobile ustavnim promjenama i vratiti ih u rankovićevsko doba“.

Bitan integrativni faktor izražen u liku i djelu Josipa Broza Tita, nestao je njegovom smrću 1980. godine. Na čelo Srbije dolazi general Nikola Ljubičić (prije toga je 13 godina bio na čelu JNA), koji je zastupao tezu da će „Jugoslaviju braniti Srbi i JNA“, što je impliciralo „da je Jugoslavija srpska država, a JNA njena vojska“.⁴⁰ Sredina i kraj 80-ih godina XX vijeka srbijanska ekspanzionistička i nacionalistička politika doživljava svoju kulminaciju. Srbijanska propaganda na svaki mogući način nastoji uvjeriti domaću i međunarodnu javnost da je srpski narod u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu ugrožen, da je obespravljen, ponižen i progonjen, imajući u vidu da u ovim djelovima Jugoslavije Srbi nisu činili većinu populacije.

U Srbiji je već početkom 80-ih bio izgrađen stav da nije moguće nositi se sa demografskim problemom na Kosovu, pa su srpski nacionalisti albanske demonstracije na Kosovu 1981. godine iskoristili za otvaranje srpskog nacionalnog pitanja i pokretanje srpske nacionalne euforije. Počinje da djeluje organizovana propagandna mašinerija koja kreira laži o genocidu nad Srbima na Kosovu, o silovanju Srkinja, iseljavanju i protjerivanju Srba i sl. Centralni komitet Saveza komunista Srbije je krajem 1981. iznio niz tvrdnji „kojima se na negativan način otvara pitanje odnosa u Jugoslaviji i traži njihovo redefinisane i rekonstruisanje Srbije sa posebnim položajem u Jugoslaviji“⁴¹, čime je doveden „u pitanje princip ravnopravnosti

³⁹ Radna grupa predsjedništva Socijalističke Republike Srbije, na čelu sa Dragoslavom Markovićem, 1977. je uradila tzv. Plavu knjigu, analizu ustavnog položaja SR Srbije, koja je otvoreno ukazivala na mnoge otvorene i narastajuće probleme. Knjiga je umnožena u veoma malom broju primjeraka, nisu je vidjeli čak ni članovi tadašnjeg Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SK Srbije, što sam i sam bio. O knjizi je raspravljalo Koordinaciono tijelo 30. juna, 11. i 12. jula 1977. Kritičke primjedbe bile su velike i oštre, knjiga je optužena za nacionalistički pristup, te je povučena kao jednostrana. (dr. Žarko Papić, *Vrijeme zastoja*, IP Ekonomika, Beograd, 1990., str. 129-130.)

⁴⁰ Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016., str. 38.

⁴¹ Dizdarević, Raif, *Put u raspad*, (stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije) str. 28-29. Krajem decembra 1981. održana je, navodi Raif Dizdarević, (tada predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine), „trodnevna sjednica CK SK

republika i pokrajina, naroda i narodnosti“, u čemu su „izražene nacionalističke i velikosrpske tendencije“. Takav sadržaj sjednice CK SK Srbije izazvao je, tvrdi Raif Dizdarević, šok u rukovodstvu republika i pokrajina, uznemirenost i zabrinutost, strahovanja kuda to vodi budućnost odnosa u zemlji. Tako je navedeni udar doživljen i u rukovodstvu SR Bosne i Hercegovine. S tim u vezi Raif Dizdarević piše: „Na sjednici Predsjedništva CK SK BiH smo odmah, već 6. januara (1982.) razmatrali i ocjenjivali situaciju stvorenu ovim plenumom (plenum CK SK Srbije) i pitanja našeg reagovanja i angažovanja da se u začetku ovoj tendenciji suprotstavi“. Naime, Dizdarević je pored ostalog, kao i Nikola Stojanović, posebno ukazao na činjenicu „nepominjanja Muslimana od strane Draže Markovića (tada predsjednika Skupštine SFRJ)“, te je s tim u vezi postavio pitanje „da li nepominjanje jednog naroda znači nepriznavanje tog naroda“, što je po njemu, „suštinsko pitanje“.⁴²

Nesumnjivo je da je *Plava knjiga* izazvala oštre polemike i produbila polarizaciju u političkom životu Jugoslavije. Mirni period na političkoj pozornici zajedničke države, sredinom sedamdesetih godina se pretvorio u rastuću netrpeljivost i latentne tenzije koje će kasnije kulminirati sa nesagledivim posljedicama. S obzirom da je ovaj sukob počeo da tinja još dok je Tito bio živ, svjedočenja Raifa Dizdarevića nam govore da se i sam Tito uključio u rješavanje narastajućih političkih napetosti. „U tom sukobu jedni su smatrali da knjiga otvara realne probleme neriješenih odnosa u Srbiji, drugi da zagovara centralizaciju odnosa u Srbiji i reduciranje autonomije Kosova i Vojvodine i da je nacionalistički obojena. Prijetio je javni razdor. Intervenirao je i Tito.“⁴³ O tim raspravama Tita su 21. jula 1977. „obavijestili Tihomir Vlaškalić, Mahmut Bakali i Dušan Alimpić (predsjednici partija Srbije, Kosova i Vojvodine). Iz informacija o ovom razgovoru vidjelo se da je Tito djelovao umirujuće, da probleme treba mirno rješavati. Rasprave i neslaganja su se nastavili u rukovodstvu Srbije u oktobru i novembru, nastavile su se oštre političke polarizacije. Motivi pojedinih istupa su bili i borba za pozicije u vrhu Srbije.“⁴⁴ Interesantno je da je i Vojvodina bila protiv *Plave knjige* pa je od strane političara iz ove pokrajine bio predložen kompromis da se cijela stvar stavi ad acta u formalnom smislu, te da se u praksi povede više računa o svima uključujući i Republiku Srbiju. Rukovodstvo Srbije je bilo iznenađeno i obeshrabreno protivljenjem *Plavoj*

Srbije, formalno posvećena pitanjima odnosa u Srbiji (Republika – pokrajine), a faktički se bavila mnogo šire pitanjima odnosa u Jugoslaviji. Iznesene su teze i tvrdnje koje opasno zasežu u ustavne odnose u zemlji – od tvrdnje da se Srbiji osporavaju svojstva nacionalne države, optuživanja Federacije (a time i drugih republika) da izdvaja pokrajine iz Srbije i izjednačava ih sa republikama; da Srbija nije ostvarila ravnopravnost u Jugoslaviji; da je Srbija Republika svih Srba u Jugoslaviji, a to znači i Srba i Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj; zatim da je teza kako je za velikosrpski nacionalizam najveća opasnost razbijanje jedinstva srpskog naroda, te čitav niz sličnih tvrdnji i teza kojima se na negativan način otvara pitanje odnosa u Jugoslaviji i traži njihovo redefinisane i rekonstruisanje Srbije sa posebnim položajem u Jugoslaviji“ - (Isto, str. 29.)

⁴² Isto

⁴³ Dizdarević, Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: Svjedočenja*, OKO, Sarajevo, 1999., str. 90.

⁴⁴ Isto

knjizi koje je dolazilo iz same *Uže Srbije* a od strane njihovog velikog rivala u Srbiji, Miloša Minića. „Zbog Minićeve pozicije srpski su političari pristali na *status quo*. Na sastanku kod Tita 1978. dogovoreno je da će Kosovo povući optužbe da su srpski političari nacionalisti, a da će zauzvrat *Plava knjiga* biti zaboravljena, kao da nikada nije ni postojala...“⁴⁵

1.3. JNA kao (dez)integrativni faktor u jugoslovenskoj krizi

Kao što smo već pomenuli, smrću Josipa Broza Tita nestao je najvažniji integrativni faktor koji je čuvao kakvo-takvo zajedništvo i jedinstvo „naroda i narodnosti“ okupljenih u SFRJ. Teza koju je zastupao general Nikola Ljubičić (početkom 80-ih je došao na čelo Srbije a prije toga je 13 godina bio na čelu JNA) da će „Jugoslaviju braniti Srbi i JNA“, nagovještavalo je jačanje uloge Jugoslovenske Narodne Armije kao čuvara zajedničke države i u njoj dominantnog položaja srpskog nacionalnog korpusa. JNA, kao drugi integrativni faktor, koja je već imala prvorazrednu političku ulogu, sada još otvorenije izlazi na političku scenu. Njeno rukovodstvo (od 1982. godine admiral Branko Mamula i od 1988. njegov nasljednik general Veljko Kadijević)⁴⁶ krenulo je u potragu za rješenjem vlastitog položaja. Uloga Oružanih snaga je izmijenjena na način što je reorganizovan sistem rukovođenja i komandovanja potiskivanjem teritorijalne komponente⁴⁷ u drugi plan. Umjesto odbrane od spoljne agresije,

⁴⁵ D. Jović, nav. dj., str. 263-264)

⁴⁶ General Nikola Ljubičić, Predsjednik predsjedništva Republike Srbije je 1982. za saveznog sekretara odbrane doveo admirala Branka Mamulu, koji je idućih godina bitno izmijenio doktrinu opštenarodne odbrane i od instrumenata odbrane od spoljne agresije JNA pretvorio u instrument za unutrašnje obračune u zemlji, te ubrzao dominaciju srpskih i dogmatskih kadrova sa ambicijom da bude arbitar eventualnog preuređenja zemlje. Kasnije je Ljubičić predložio, podržao i pružio podršku Slobodanu Miloševiću za čelnu funkciju u Srbiji i tako preuzeo neslavnu ulogu srpskog Hindenburga. (Čekić, Smail, *Agresija...*, str. 176.)

⁴⁷ Teritorijalna odbrana (TO) je bila komponenta Oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (OS SFRJ). Pored TO, Oružane snage SFRJ sačinjavala je i Jugoslovenska Narodna Armija (JNA). Osnivanju TO prethodio je razvoj koncepcije vojne doktrine "opštenarodne odbrane" koja je oblikovana 1968. godine a kao službena vojna doktrina proglašena 1969. godine donošenjem Zakona o narodnoj odbrani ("Službeni list SFRJ", broj 8/1969 od 19. 02. 1969. godine) kojim je ujedno i osnovana TO kao komponenta Oružanih snaga.

TO je uključivala sve naoružane sastave u SFRJ koji nisu pripadali JNA ili miliciji. Teritorijalna odbrana predstavljala je najširi oblik organizovanja radnih ljudi i građana za oružanu borbu i određene zadatke društvene samozaštite i najširi oblik organizovanog oružanog opštenarodnog otpora. Svrha TO bila je da veliki broj muškog stanovništva prođe vojnu obuku i bude osposobljeno za učešće u odbrani SFRJ kroz lokalno organizovane i velikim dijelom nezavisne vojne jedinice.

TO su organizovale, finansirale i opremale konstitutivne federalne jedinice - socijalističke republike (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija) i socijalističke autonomne pokrajine (Kosovo i Vojvodina). Zbog toga, TO se često smatrala "republičkom vojskom", vojskama federalnih jedinica. (https://bs.wikipedia.org/wiki/Teritorijalna_odbrana - datum pristupa 14.06.2022.)

tako reorganizovane oružane snage su imale namjeru da se nametnu kao arbitar u unutrašnjoj krizi. Oslonac je viđen u idejno sličnim pretenzijama takvih snaga u SSSR-u.⁴⁸

Karakteristika političkih događanja u SFRJ od 1986. godine jeste otvorena manifestacija i jačanje nacionalizma koji je generisan u Beogradu. Taj nacionalizam u srpskom političkom, intelektualnom i konfesionalnom rukovodstvu je doveo do unutrašnje krize koja je iz temelja uzdrmala socijalističku Jugoslaviju, omogućivši da se devedesetih godina XX vijeka na temelju političkog programa „svi Srbi u jednoj državi“⁴⁹, razbije zajednička jugoslovenska država i izvrše najteži zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima. U suštini radi se o projektu fašističkog i genocidnog karaktera zato što, između ostalog, sadrži dva najvažnija međusobno uvezana elementa: *teritorijalnu ekspanziju* – odnosno osvajački rat za teritorije ili *lebensraum* i drugi element, *istrebljenje naroda* odnosno zločin genocida radi „konačnog rješenja muslimanskog pitanja“.⁵⁰

1.4. Memorandum SANU i probuđeni nacionalizam u Srbiji

Memorandum SANU je predstavljao sveobuhvatni srpski nacionalni program kreiran u krugu srpskih intelektualnih elita, koji je za cilj imao teritorijalno proširenje Srbije i homogenizaciju srpskog naroda, stvaranjem predstave o smrtnoj ugroženosti srpskog naroda oživljavajući na taj način mit o Srbima kao vječitim žrtvama protiv kojih su se urotili i ujedinili svi balkanski narodi, prvenstveno Hrvati i Albanci. Ovaj svojevrsni nacionalistički testament ima duboke korijene i dugu tradiciju od Garašaninovog „Načertanija“ do Moljevićevog programa „Homogena Srbija“. Ta politička misao je Jugoslaviju doživljavala i shvatala kao proširenu Srbiju za koju je koncept uređenja međunacionalnih odnosa na

⁴⁸ Detaljnije o tome u: Branko Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica, 2000.

⁴⁹ Osnovni cilj tog projekta sastoji se u formiranju jedinstvene (velike) srpske države na Balkanu, u kojoj će živjeti „ceo srpski narod“ – ujedinjenjem svih Srba u jednu državu, u jednu državnu strukturu, a koji u istoriji srpskih političkih ideja egzistira dva puna vijeka.

⁵⁰ Ovdje bih da napravim istorijsku paralelu između dva fašistička projekta – velikosrpski i njemački nacistički, koji su u njihovim očima vidjeli dva naroda (Jevreje i Bošnjake) kao „najveće neprijatelje“ na putu ka teritorijalnoj i svakoj drugoj dominaciji. **Die Endlösung der Judenfrage**, odnosno *Konačno rješenje jevrejskog pitanja*, čiji je glavni arhitekta bio Hajnrih Himler a takav naziv dobio je od strane samog Adolfa Hitlera, bio je plan nacističke Njemačke za sistematski genocid nad evropskim Jevrejima, koji je doveo do završne, najsmrtonosnije faze Holokausta. Odluka o sistematskom uništenju evropskih Jevreja donešena je na Vanzenskoj konferenciji koja je održana u Berlinu 20. januara 1942. godine. Konferencijom je predsjedavao Rajnhard Hajndrih, čelnik SS-a i Gestapoa. Konačno rješenje jevrejskog pitanja je dovelo do danas nenadmašenog zločina likvidacije i istrebljivanja jevrejskog naroda na području Evrope i svijeta. Ciljevi ovog plana su bili: protjerivanje Jevreja sa životnog prostora (Lebensraum) njemačkog naroda i protjerivanje sa pojedinih područja životnih interesa njemačkog naroda.

temeljima pune ravnopravnosti jugoslovenskih naroda baziran na avnojevskim principima, značio neravnopravnost Srba kao većinskog naroda. Zbog toga su tvorci Memoranduma odbacili i osudili odluke AVNOJ-a⁵¹ kao „antisrpsku tvorevinu“ kao i avnojske granice jer su „razbile srpski narod“ i zbog tih granica srpska nacija nije dobila pravo na vlastitu državu. Autori Memoranduma, baveći se isključivo srpskim nacionalnim pitanjem, su veoma teškim riječima opisali položaj Srba u Jugoslaviji zaključivši da se „gori istorijski poraz ne da zamisliti nego što su ga doživjeli Srbi u Jugoslaviji pa se rješenje srpskog nacionalnog pitanja nameće kao prvorazredno političko pitanje“. Naravno, kako drugačije se moglo to rješenje vidjeti kroz prizmu autora pomenutog dokumenta, nego jedino da se jugoslovenska federacija uredi na način da se u njoj osigura dominirajući položaj srpskom, kao većinskom narodu. Ukoliko se to ne postigne, najavljuje Memorandum, Srbi moraju tražiti drugu alternativu – objedinjavanje srpskog etničkog prostora stvaranjem Velike Srbije. Imajući u vidu takva shvatanja, Srbi su modelom jugoslovenske identifikacije išli na poništavanje nacionalnih posebnosti drugih naroda posebno Bošnjaka, srbizirajući Jugoslaviju odnosno gledajući na nju kao na proširenu Srbiju. „Postojala je velika samouvjerenost kod Srba u njihove istorijske zasluge, u njihov doprinos Jugoslaviji, u njihove žrtve, u njihovu snagu, suviše je to bilo samouvjerenost“. Oni su „bili konstitutivan narod u Hrvatskoj i Bosni, apsolutno su vladali Bosnom, dominirali su u vlasti na Kosovu, to je uvijek bilo pod kontrolom“, a u Beogradu se „svaki zahtjev za autonomijom tumačio kao separatizam, kao iredentizam, kao razbijanje Jugoslavije“.⁵²

Ne može se spomenuti Memorandum SANU a da se pri tom ne pomisli na glavnog ideologa ovog dokumenta Dobricu Ćosića, koji je formulisao sve „srpske nepravde“ i utabao put buduće srpske nacionalističke politike. Taj Ćosićev politički pravac je zapravo bio zamišljeni put ka definitivnom rješavanju srpskog nacionalnog pitanja i konačnog formiranja jedinstvene srpske države na Balkanu. To je poziv srpskom narodu na ustanak koji uključuje i ratnu opciju ukoliko im se neko nađe na putu ka ostvarenju tog cilja. Dobrica Ćosić je uspio da objedini srpsku nacionalističku inteligenciju i za svoje ideje je dobio gotovo potpunu podršku SANU gdje dolazi do dogovora da se sastavi neki dokument ili manifest u kome će pismeno iznijeti program za rješenje srpskog državnog i nacionalnog pitanja u kome se Bosna i Hercegovina tretira kao srpska zemlja.

⁵¹ AVNOJ je skraćenica od Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije. Osnivačko i prvo zasjedanje AVNOJ-a održano je 26. i 27. Novembra 1942. u Bihaću. AVNOJ je konstituisan kao opštenacionalno i opštepolutičko predstavništvo Narodnooslobodilačkog pokreta.

⁵² Milosavljević, Olivera, *Činjenice i tumačenja: dva razgovora sa Latinkom Perović*, Helsinčki odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010., str. 54-55.

Dragoljub Todorović u svojoj analizi „Demijurg zla“ piše kako je Ćosić početkom septembra 1986. godine zakazao „sastanak sa književnikom, tada svojim prijateljem i izdavačem Vidosavom Stevanović, koji je školski drug sa Bucom Pavlovićem i vrlo blizak prijatelj sa Ivanom Stambolićem. Pošto su Stambolić i Pavlović uz Miloševića tri najvažnija političara u to vrijeme u Srbiji, Ćosić traži od Stevanovića: 'Ti dobro pamtiš. Zapamtićeš ovo što ću ti ispričati. Sve što kažem prenećeš Pavloviću i Stamboliću. To je moja politička poruka njima ... Država u kojoj živimo nije više Jugoslavija već brionska Jugoslavija. Tito je napravio za svoje potrebe, a protiv Srba. Federalizacija iz 1974.⁵³ napravila je države od republika, a Srbi su ostali bar u tri republike. Srpsko nacionalno biće je razbijeno i podeljeno. Jugoslavija se mora menjati zbog nacionalnog pitanja, pre svega zbog našeg nacionalnog pitanja. Srpski komunisti moraju temeljno promeniti svoju politiku, ona mora biti nacionalna. Treba dovršiti nedovršeni posao i stvoriti državu u kojoj će živeti svi Srbi. Ako drugi neće sa nama, u redu, neka idu, ali neka ostave ono što nama pripada. Izlazak iz Jugoslavije mora da se plati. Moja poruka Pavloviću i Stamboliću glasi: Ili će sprovoditi srpsku politiku ili će nestati sa scene, biće izdajnici kao i njihovi prethodnici. Spreman sam da razgovaram sa njima o tome. Neka me javno napadaju, ako im je to privremeno potrebno, ali treba da razgovaramo“.⁵⁴

Stevanović je „preneo Ćosićevu poruku Pavloviću i Stamboliću koji su mu rekli da je to zastareo, lud i opasan predlog. Stevanović je o toj njihovoj reakciji obavestio Ćosića koji je na to rekao: 'To je najveća glupost koju su učinili u svojim životima punim gluposti'. Ubrzo posle ovog Stevanovićevog posredovanja pojavio se pisani tekst Memoranduma SANU koji predstavlja pravi poziv srpskom narodu na rat protiv ostalih naroda u Jugoslaviji i obrazloženje zbog čega srpski narod treba da se pobuni i reši svoje državno i nacionalno pitanje. Memorandu SANU je zaista akt sa kojim počinje drama naroda koji su živeli na prostoru bivše Jugoslavije. Tvorac Memoranduma i autor svih ključnih formulacija u njemu je nesumnjivo Dobrica Ćosić. To proizilazi iz njegovog položaja u SANU, činjenica da o političkim pitanjima u Akademiji nema diskusije bez Ćosićevog imprimatuma. Zatim, svedočenjem Vidosava Stevanovića pouzdano se može utvrditi da je Ćosić Stevanoviću tri nedelje pre objavljivanja Memoranduma saopštio sažetu verziju tog akta sa zahtevom da o

⁵³ Prema članu 4. Ustava SFRJ iz 1974. godine, „Socijalistička autonomna pokrajina je autonomna socijalistička samoupravna demokratska društveno-politička zajednica“, čija se teritorija ne može mijenjati bez njenog pristanka (član 5. Ustava). Ustav Republike Srbije iz 1990. godine u članu 6. ukida ovu autonomiju i regulira da „U Republici Srbiji postoje Autonomna pokrajina Vojvodina i Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija, kao oblici teritorijalne autonomije“. U drugom slučaju autonomija je svedena na isključivo teritorijalnu autonomiju što u političkom smislu ne znači ništa. U članu 109. Ustava Republike Srbije autonomnim pokrajinama date su simbolične nadležnosti. – Seizović, Zarije, *Paradigma Bosna, juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014., str. 127, fusnota 134.

⁵⁴ Ćosićev rat, Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi „Bosanski rat“ Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013., str. 260.

tome obavesti Stambolića i Pavlovića. U knjizi 'Memorandum SANU pod udarom politike', koju su napisali akademici Kosta Mihailović i Vasilije Krestić, objašnjava se da Ćosić nije bio član Komisije za izradu Memoranduma, ali da je održano ukupno tri sednice Komisije i na sve tri je učestvovao Ćosić sa iznošenjem svog predloga...⁵⁵

1.5. Autostrada pakla

Nesumnjivo je da je Memorandum izvršio veliki uticaj na zvaničnu politiku Srbije kada je u pitanju rješavanje jugoslovenske krize i srpskog nacionalnog pitanja u njoj. Srpska državna vlast je vodila politiku koja je nastupala sa nacionalističkih pozicija umjesto da su se pitanja međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji rješavala demokratskim putem. Treba napomenuti da je vladajuća politička garnitura na čelu sa Ivanom Stambolićem oštro osudila Memorandum SANU. Međutim, uskoro će doći do čuvene Osme sjednice CK SKS i smjene Stambolića, dolaska Slobodana Miloševića na vlast i nacionalističkih mitinga istine i podrške Miloševiću. Poslije pomenute Osme sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, na političku scenu je, nakon režiranog partijskog puča, izbila radikalna nacionalističko-fašistička grupacija na čelu sa Slobodanom Miloševićem. Jedan od osnovnih postulata ove političke grupacije bila je teza o ugroženosti Srba uz afirmaciju programa „svi Srbi u jednoj državi“. Od tog trenutka je srpski nacionalizam zločinačke prirode postao državna politika iza koje su složno stali svi društveno-politički činioци u zemlji kao što su masovni mediji, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Srpska pravoslavna crkva, Udruženje književnika Srbije i mnogi dojučerašnji komunisti. Tokom ljeta i jeseni 1988. godine u Srbiji je organizovan nacionalističko-populistički pokret i tzv. „antibirokratska revolucija“⁵⁶, odnosno organizovana masovna okupljanja koja su prikazivana kao spontana, sa transparentima i parolama⁵⁷ kojima su najavljivane buduće političke akcije vladajuće garniture. Takozvana AB revolucija predstavljala je raskid sa dotadašnjim komunističkim shvatanjem politike prvenstveno kada je u pitanju odnos prema nacionalizmu. Terminologija koja je imala socijalni karakter

⁵⁵ Isto, str. 261.

⁵⁶ Antibirokratska revolucija je izraz kojim se opisuje niz masovnih protesta, kao i uz njih vezanih političkih događaja i procesa kojima su u drugoj polovini 1988. i prvoj polovini 1989. godine srušena partijska i administrativna rukovodstva Vojvodine, Crne Gore i Kosova i zamijenjena pristalicama srpskog komunističkog vođe Slobodana Miloševića, čime je SR Srbija stekla 4 od 8 glasova u jugoslovenskoj federaciji i prevlast u Savezu komunista Jugoslavije. https://sh.m.wikipedia.org/wiki/Antibirokratska_revolucija datum pristupa 22.09.2022.

⁵⁷ „Oj Srbijo iz tri dela, ponovo ćeš biti cela“ – jedna od parola antibirokratske revolucije

zamijenjena je sa nacionalnom, a umjesto radničke klase na scenu stupa nacija. Ova tzv. „događanja naroda“ kako su imenovana organizovana masovna okupljanja Miloševićevih pristalica, su zapravo bila pučistički čin obaranja legalne vlasti i uspostavljanja tvrde, centralističke i neograničene vlasti na čijim su čelnim funkcijama bili najpoznatiji srpski nacionalisti. Sve ono što je značilo običan život građana gurnuto je u stranu, radnički štrajkovi, socijalna nezadovoljstva...srpstvo je postalo način života i vrijednost iznad svega drugog. Mitinzi su ličili na festival praćen prikazima četničkih kokardi, krvožednim maskotama, šubarama, guslama, noževima u zubima itd., dakle čitava jedna najmračnija ikonografija populističkog kiča. Frenetična masa je presuđivala na licu mjesta urlanjem, prozivkama, skandiranjem, psovka, uvredama na račun svakog ko im se našao na putu a posebno je masa znala da proključa kada bi se pročitao ime nekog od tadašnjih kosovskih funkcionera albanske nacionalnosti. Sve što se nije našlo u toj rulji proglašavano je izdajničkim, antisrpskim, neprijateljskim. Narod je imao osjećaj da prvi put slobodno diše, državne institucije su prestale da funkcionišu a zborovi su postali najmoćnije oružje u rukama vlasti. Uslijedila je velika sječa kadrova po nižim granama vlasti, opštinama, preduzećima i ustanovama. Demagoška propaganda radila je punom parom, stvarala se atmosfera da je Jugoslavija ugrožena od drugih jugoslovenskih naroda, ali samo nije od Srba, te da je mogu odbraniti jedino Srbi i JNA. A zapravo je sama takva odbrana bila smrtna presuda Jugoslaviji. A šta bi drugo moglo biti kad se podrazumijevalo da će Srbi i JNA pucati u ostale jugoslovenske narode koji su takođe činili tu Jugoslaviju, a sve, kao, uz izgovor da sačuvaju Jugoslaviju.

Nakon Osme sjednice CK SKS počinje rehabilitacija četničkog pokreta a nakon dolaska Miloševića na vlast počinje i „četnikizacija“ političkog prostora. Sam Slobodan Milošević se nikad nije pozivao na četnički pokret, nije se identifikovao sa njim, ali sve što je kasnije zastupao politički i nacionalno, savršeno se poklapalo sa nacionalno-fašističkom politikom čiji je autentični iskaz bilo četništvo.

Nakon „događanja naroda“ i promjene vlasti u Srbiji, Slobodan Milošević imao je pripremljen teren za početak izvoza svoje AB revolucije izvan granica tzv. „uže Srbije“, pa su na red došla politička rukovodstva u Vojvodni, na Kosovu i u Crnoj Gori. Nacionalističkom politikom i praksom masovnih mitinga i demonstracija, pučističkim metodama uklonjeni su nepoželjni kadrovi i legalno izabrana rukovodstva u pokrajinama. Proces homogenizacije Srba je naglo ubrzao, posebno u Bosni i Hercegovini a nacionalizam je učvrstio svoje pozicije na Kosovu, Vojvodini i u Crnoj Gori gdje je formiran kolaboracionistički režim. Loša ekonomska situacija, inertno partijsko i republičko rukovodstvo koje je sve više gubilo osjećaj za realne

probleme građana, te izostanak podrške organa savezne države Crnoj Gori, bili su idealno tlo za nastavak političke akcije koja je u krajnjem trebalo da ostvari ključni cilj – da se kroz glasove članova iz Crne Gore, Vojvodine, Kosova i Bosne i Hercegovine, osigura kontrola Slobodanu Miloševiću u saveznim organima, prije svega nad predsjedništvom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Jugoslovenske Narodne Armije i CKSKJ, kako bi se ojačao predstojeći pokušaj preuređenja Jugoslavije na način koji najviše odgovara srpskom političkom rukovodstvu.

Model koji je pripremljen za smjenu rukovodstva Vojvodine, a koji je podrazumijevao kombinaciju populizma, korišćenje lošeg položaja radnika, nacionalnih tenzija u pokrajini Kosovo, te letargije u kojoj su se nalazila tadašnja rukovodstva uspješno je usavršen i sproveden i u Crnoj Gori. Kao i u slučaju Vojvodine ubrzo je uslijedila čistka kadrova odanih prethodnoj vlasti, njihove pozicije brzo su preuzeli pojedinci odani Slobodanu Miloševiću a kompletna tranzicija vlasti izvršena je na desetom vanrednom kongresu Saveza komunista Crne Gore u aprilu 1989. godine. Tada na funkcije dolaze Momir Bulatović predsjednik Centralnog komiteta, Milo Đukanović sekretar Centralnog komiteta kao i ostali članovi predsjedništva među kojima je vrijedno spomenuti Svetozara Marovića. Nakon toga uslijedili su prvi višestranački izbori a Crna Gora je pod vođstvom Bulatovića i Đukanovića krenula putem nacionalizma, nedemokratske tranzicije, ekonomske devastacije i podrške i učešća u ratovima devedesetih godina prošlog vijeka.

1.6. Gazimestan, kosovski mit i istina nebeskog naroda

Miting na Gazimestanu 28. juna 1989. godine kojim se obilježavala 600. godišnjica od kosovske bitke, zapravo je predstavljala vrhunac mitingaškog pokreta i istovremeno je označavala otvorenu najavu rata i budućih zločina koji će se desiti.

Šest stoljeća poslije Kosovske bitke Slobodan Milošević je pred milion ljudi, među kojima su bili najviši predstavnici Jugoslavije i gosti iz drugih republika, na mjestu pogibije kneza Lazara, pored ostalog, poručio: „Šest vekova posle Kosovske bitke, ponovo smo u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve nisu isključene.“ Tako je Milošević u svom ratničkom prijetećem govoru nagovijestio osvajački pohod, ponavljajući svoju odlučnost, izrečenu nekoliko mjeseci ranije: „Ako ne umemo da radimo, umemo da se bijemo“. Milionska masa njegovih pristalica tada se zaklinjala „onako kako je car Lazar u pesmi, u legendi, zaklinjao

svoje podvižnike“. Obećavajući da će povratiti „nacionalnu slavu Srbije“, Milošević je u trenucima kada su ga počeli preplavljivati splavovi aplauza, na milionskim mitinzima u Beogradu (na Ušću), na Gazimestanu i drugim mjestima pobrao masovne i frenetične aplauze, dijeleći „zabludu svojih obožavalaca u nacionalističkoj ekstazi“.⁵⁸

Slobodan Milošević je prilikom obilježavanja Kosovske bitke, u svom govoru iskoristio simboličku moć kosovskog mita da bi okupio ogromne mase koje su pristizale autobusima i raznim drugim prevoznim sredstvima, i pridobio ih kao podršku svojoj politici. U svom govoru on je Kosovo nazvao srcem Srbije, što je kasnije postalo široko prihvaćena nacionalistička parola koja se i dan danas vrlo često upotrebljava na raznim manifestacijama u Srbiji, posebno na onim sportsko-navijačkog karaktera. Ova proslava na mjestu istorijske bitke iz 1389. godine, uz prisustvo svih crkvenih zvaničnika, uspostavilo je jedinstvo Srpske pravoslavne crkve, države i raznih nacionalističkih pokreta u Srbiji. Milošević je definitivno, nakon Gazimestana postao neprikosnoveni srpski lider, dok je jugoslovenska ideja naglo tonula u mračne dubine velikosrpskog šovinizma.

Srpski nacionalizam s kraja XX vijeka, inspirisan mitom Kosovske bitke, izvršio je dominantan utjecaj na mobilizaciju najširih slojeva naroda, koji su retno-huškačkom nacionalnom propagandom, latentni (ali nagovještavajući) konflikt prenijeli iz sfere politike, ekonomije i povijesti u izvan-vremensku i metafizičku sferu mitološkog (npr. prenošenje kostiju Cara Lazara). U isto vrijeme, najviši krugovi Srpske pravoslavne crkve gradili su crkvenu politiku na spomeni žrtvama Drugog svjetskog rata i tadašnjem genocidu nad Srbima, sofisticirano mobilizirajući srpsko-pravoslavno konfesionalno biće u rat za odbranu „svetih srpskih zemalja“. Čak je propagirano „prirodno pravo Srba na retalijaciju“, pravdano povijesnim nepravdama koje su mu činjene.⁵⁹

Kosovski mit je vjekovima inspirisao brojne umjetnike, mislioce i pjesnike te predstavlja važan element srpske kulturne baštine. Poseban odnos prema njemu ima Srpska pravoslavna crkva. Generalno, upotreba kosovskog mita u politici ima fatalan ishod jer baštini iracionalne pojmove i događaje o rasnoj posebnosti, promovise nužnost žrtvovanja obećavajući „carstvo nebesko“ i favorizuje smrt nad životom radi spasenja duše za otadžbinu. Kosovski mit predstavlja srednjovjekovnog srpskog kneza Lazara kao velikog mučenika. Prema ovom mitu boj na Kosovu 1389. godine, zapravo nije bio poraz već se na tom mjestu knez Lazar odlučio za „nebesko“ umjesto „zemaljskog“ carstva. Dakle knez Lazar Hrebeljanović je svjesno

⁵⁸ Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016., str. 58-59.

⁵⁹ Grubiša, Damir, *Geneza Jugoslavenskih ratova*, tekst objavljen u ERASMVS, *Časopis za kulturu demokracije*, br. 22, Erasmus Glida, Zagreb, 1997., str. 95.

žrtvovao svoje „zemaljsko carstvo“ da bi pridobio „carstvo nebesko“. Time je knez Lazar postao simbol svih onih koji su stali na braniku hrišćanstva i postao svetitelj kojeg treba slijediti. Taj njegov izbor je Srbe učinio „nebeskim narodom“ odnosno narodom izabranim od boga. Sociolog religije Mirko Đorđević kosovski mit analizira na sljedeći način: „Knez Lazar je izgubio bitku, ali stoljećima se njeguje vrlo jednostavan obrazac: on nije izgubio zato što nije znao voditi politiku ili što je bio vojnički slabiji, nego zato što je izabrao Carstvo nebesko“. I upravo taj bitan narativ koji se zasniva na mitu⁶⁰, potencira samo junaštvo i mučeništvo kneza Lazara ali nema ni riječi o tome da su se protiv turske vojske na Kosovu zajedno sa srpskim borili i albanski i bosanski vlastelini. Takođe, obradom kosovskog boja nećete naći činjenicu da su se na turskoj strani borili i sultanovi hrišćanski vazali među kojima su bili i etnički Srbi. Za kontekst današnjeg vremena, važno je napomenuti i znati da kosovski mit predstavlja jednu od glavnih prepreka prijateljskim odnosima Srba i Albanaca i ugrađen je u same temelje srpsko-albanskog sukoba.

S obzirom na činjenicu da je Milošević bio veliki manipulator, on se u svom govoru na Gazimestanu 1989. godine pozvao na šest vjekova slavnu i dugu istoriju srpskog naroda i njegovu posebnu mitologiju. Zalagao se za osvetu zbog uvrede nanijete od strane Otomanskog carstva prije 600 godina. Taj govor je izazvao ogromno uzbuđenje među okupljenim narodom i pozive na srpsko nacionalno jedinstvo. Gazimestan je Miloševića pretvorio u strastvenog nacionalistu koji je vješto pronikao u psihologiju srpskog naroda budeći u njemu jake emocije u vidu izraženih nacionalnih osjećanja. Ipak, kasnije će se ispostaviti da je njegov nacionalizam zapravo više predstavljao sredstvo za uzurpaciju vlasti nego neko unutrašnje ubjeđenje.

Proslava godišnjice Kosovske bitke je jula i avgusta 1989. organizovana i u Kninu „i drugim srpskim enklavama u Hrvatskoj“. Ukazujući na tu činjenicu, Sonja Biserko tvrdi kako je „erupcija srpskog nacionalizma vešto vođena i dozirana iz Beograda preko medija. Dolazi do incidenata na Jadranskoj obali i počinje izvoz 'antibirokratske revolucije' van Srbije. Već u septembru iz Vojvodine dolazi inicijativa da se u političkom vrhu otvori rasprava o položaju Srba u Hrvatskoj uz ocenu da su oni tamo neravnopravni. U Sloveniji se istovremeno vodi diskusija o amandmanima na Ustav Slovenije, što Srbija preko Predsedništva SFRJ proglašava neustavnim, pri tome, ne obazirući se na činjenicu da je već došlo do promene Ustava Srbije. Pokušaj da se Slovenci 'urazume' i odustanu od amandmana nije uspeo, a tadašnji predsednik SFRJ Borisav Jović izjavljuje da bi 'trebalo zavesti vanredno stanje u SR

⁶⁰ Mit je u bajci, pjesmi i sl. izražena tvorevina prednaučnog i fantazijom prožetog (obično magično-religioznog) mišljenja, kojom narod na primitivnom stepenu razvoja objašnjava postanak prirodnih bića i pojava. <https://sh.m.wikipedia.org/wiki/Mit> - datum pristupa 23.09.2022.

Sloveniji i pohapsiti sve koji su doveli do tog čina'. Ubrzo nakon toga na prvom zasjedanju Skupštine SFRJ slovenačka delegacija napušta sednicu, jer se otvorila rasprava o Sloveniji“.⁶¹

Nasuprot centralističkom konceptu državne vlasti nastalom u Beogradu, u Sloveniji je počela kampanja reafirmacije interesa Slovenaca na pravnom i državno-političkom planu. Kampanja je prevalentno smjerala poduzimanju niza reformskih zahvata u smjeru promocije civilnog društva te različitih reformi koje su za posljedicu trebale imati neposrednu ekonomsko-političku korist za države članice ali ne (više) za federaciju kao cjelinu. Zagovarana državno-politička decentralizacija, koja je trebala završiti u transformaciji Jugoslavije u konfederativni tip državnog uređenja, postepeno je dolazila u sve žešći sukob sa autoritarno-centralističkom i nedemokratskom politikom Beograda, personifikovanom u liku Slobodana Miloševića, u to vrijeme visokopozicioniranog partijskog (a kasnije i državnog) dužnosnika.⁶²

Svi ovi događaju koji su osmišljeni i dobro planirani u Beogradu, aktivirali su odbrambeni mehanizam Slovenaca što je dovelo do toga da je Slovenija počela odbacivati komunizam iza kojeg se zapravo krio velikosrpski nacionalizam i raspisala prve slobodne izbore 1990. godine. Takođe, u decembru iste godine održan je i referendum o nezavisnosti na kojem se 88,5% Slovenaca izjasnilo za nezavisnost. Nakon što je srpsko rukovodstvo odbilo predloge Slovenije i Hrvatske o preuređenju Jugoslavije u konfederaciju, zahtijevajući veću centralizaciju vlasti, ove dvije republike su proglasile nezavisnost 25. juna 1991. godine.

III Oružani sukob, agresija i genocid

2. Crtanje granica

Nakon što su sprovedeni i implementirani izborni rezultati 1990. godine, uslijedila je serija sastanaka predsjednika tadašnjih rukovodstava jugoslovenskih republika, na kojima se pokušalo pronaći održivo rješenje za buduće pravno ustrojstvo Jugoslavije. Srbija i satelitsko rukovodstvo koje je prethodno uspostavljeno u Crnoj Gori, zalagale su se za unitarističko-

⁶¹ Biserko, Sonja, *Kovanje antijugoslovenske zavere*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006., str. 65.

⁶² Seizović, Zarije, *Paradigma Bosna, juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014., str. 125.

centralistički koncept vladavine dok su Slovenija i Hrvatska lobirale za konfederativno državno uređenje. Funkciju Predsjednika Predsjedništva SFRJ trebao je preuzeti hrvatski predstavnik, međutim predstavnici Srbije, Crne Gore, Kosova i Vojvodine su to opstuirali da bi odbijanjem uvođenja vanrednog stanja u martu 1991. godine, pa sve do 27. aprila 1992. godine, predsjedništvo funkcionisalo u okrnjenom sastavu (Srbija, Crna Gora, Kosovo i Vojvodina). Raspad Jugoslavije bio je sasvim izvjestan onog momenta kada su neuspjeli pregovori jugoslovenskih republika koji su se održavali u prvoj polovini 1991. godine. Naime, imajući u vidu činjenicu da se nije uspjelo u tome da se pridobije podrška Rusije za svoje osvajačke planove, kao i to da je vrh JNA bio kolebljiv kada je u pitanju vojni udar, srpsko političko rukovodstvo nije smjelo da na sebe preuzme odgovornost za nasilno obaranje vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji što je natjeralo Slobodana Miloševića da se sastane sa Franjom Tuđmanom i pokuša sa njim riješiti sporna pitanja kako bi se izbjegao rat. Sastanak Milošević-Tuđman je u najvećoj tajnosti organizovan u Karađorđevu 26. marta 1991. godine. Na tom sastanku je dogovorena podjela Bosne i Hercegovine po etničkom ključu i pripajanje njenih teritorija Hrvatskoj, odnosno Srbiji, dok bi se bosanskim muslimanima „omogućilo“ da žive u enklavi.⁶³

U Karađorđevu je, po Mesiću, dogovoreno da Hrvatska dobije trinaest bosanskohercegovačkih srezova, odnosno granice Banovine Hrvatske iz augusta 1939., te bosansko Prekounje (Bihać, Cazin, Veliku Kladušu i Bužim), pošto to, kao „turska Hrvatska“, odnosno Bošnjacima u ogromnoj većini naseljeno područje, Miloševiću navodno nije bilo potrebno. U suštini je riječ o taktičkom potezu Slobodana Miloševića kako bi prevario i nadmudrio predsjednika Tuđmana radi što lakše okupacije jedne trećine Republike Hrvatske i „omeđivanja“ zapadnih granica Velike Srbije. Cijela Bosna i Hercegovina je, prema srpskom velikodržavnom projektu fašističkog i genocidnog karaktera, sastavni dio projektovane srpske države. Imajući to u vidu, očigledno je da Slobodan Milošević nije želio samo pola Bosne i

⁶³ Stipe Mesić je i 24. januara 1991., u vrijeme kada je političko rukovodstvo Srbije i rukovodstvo JNA (velikosrpske snage) vodilo aktivnosti u vezi sa *Naredbom* Predsjedništva SFRJ „o rasformiranju paravojnih nelegalnih organizacija i oduzimanja oružja“, odnosno razoružanja Republike Hrvatske, u razgovoru sa Borisavom Jovićem, premio poruku predsjednika Tuđmana za sastanak sa Slobodanom Miloševićem. Naime, on je tada premio Tuđmanov prijedlog za „razgovor u četvero: Jović, Milošević – Mesić i Tuđman, bez znanja javnosti“, na kome bi razgovarali „o načinu razrešenja jugoslovenske krize u svjetlu srpsko-hrvatskih odnosa“. Borisav Jović se složio s navedenim prijedlogom i rekao Mesiću „da će na tom susretu Srbija dati saglasnost Hrvatima da izađu iz Jugoslavije pod uslovom da oni daju saglasnost da Srbi u Krajinama ostanu u Jugoslaviji“. – Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016., str. 117., fusnota 147.

Hercegovine, kako je to dogovoreno u Karadorđevu, već čitavu Bosnu i Hercegovinu i jednu trećinu Republike Hrvatske, što su potvrdili događaji još od sredine 1991. i kasnije.⁶⁴

Evidentna tendencija nastajanja (jedno) nacionalnih država na teritoriju bivše Jugoslavije, za svoju logičnu pravno-političku posljedicu morala je imati gubljenje ekonomsko-političkog primata koji je imala Srbija u bivšoj jugoslovenskoj federaciji. Kako je institucionalno-pravno i političko uređenje bivše jugoslovenske federacije garantiralo velik stepen samostalnosti republikama (i autonomnim pokrajinama u sastavu Srbije) to je intelektualna vrhuška srpskog naroda, smatrajući SFRJ „vlastitom“ državom i bivajući svjesna činjenice da veliki broj Srba živi u nekim od republika, široku decentralizaciju doživljavala kao direktan atak na srpsko nacionalno biće i ustupak drugim nacionalnim korpusima na štetu svojega. Ustavno „pravo na otcjepljenje“, dato svim jugoslovenskim narodima, bilo je trn u oku srpske nacionalističke, konzervativno-destruktivne i antihumanističke političke elite. Budući da srpske nacionalističke snage nisu ni po koju cijenu željele formalno-pravno konstituisanje novih država na teritoriju bivše Jugoslavije (što bi Srbe, koji su bili većinski naord u bivšoj zajedničkoj državi svelo na manjinsku populaciju u novonastajućim državama), radile su intenzivno na planu sprječavanja raspada bivše jugoslovenske federacije, odnosno, u praksi na zaokruživanju teritorija sa većinskim srpskim življem i njihovom ujedinjenju u jednu državu.⁶⁵ Ovako osmišljen teritorijalni, ideološki i pravno-politički koncept tzv. Velike Srbije, podrazumijevao bi prisvajanje velikih dijelova teritorije drugih republika prvenstveno Hrvatske i Bosne i Hercegovine, što bi značilo direktan oružani sukob koji će se kasnije zaista i desiti. Koncept unitarističke SFRJ je, podrazumijeva se, najviše odgovarao ideolozima Velike Srbije budući da je u toj zajednici deklarativno „ravnopravnih naroda i narodnosti“, živio najveći broj Srba u kojoj su oni bili „ravnopravniji“ od ostalih.

O ravnopravnosti najmnogoljudnijeg naroda i ostalih jugoslovenskih naroda, kao ilustracija neka posluži i podatak koji iznosi prof. dr Omer Ibrahimagić, koji je prije rata četiri godine bio sudija Ustavnog suda Jugoslavije. On navodi da su „za 28 godina postojanja tog suda, po jednu godinu predsjednici bili Makedonac i Slovenac, a da su svih preostalih 26 godina funkciju predsjednika tog suda vršili ili Srbi iz Hrvatske, ili Crnogorci, ili Srbi iz Bosne i Hercegovine, ili, razumljivo, Srbi iz Srbije“.⁶⁶

⁶⁴ Isto, str. 118.

⁶⁵ Seizović, Zarije, *Paradigma Bosna, juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014., str. 131-132.

⁶⁶ Isto, str. 132., fusnota 145.

2.1. Desetodnevni rat u Sloveniji

Dana 25. juna 1991. godine, Slovenija i Hrvatska su proglasile nezavisnost koja je prethodno izglasana na sprovedenom referendumu. Dva dana nakon proglašenja nezavisnosti u Sloveniji je izbio kratkotrajni rat u kojem su jedinice JNA ušle u sukob sa jedinicama Teritorijalne odbrane Slovenije kojom je zapovijedao Janez Janša. Milošević je pokrenuo JNA sa namjerom da zauzme tu republiku i uspostavi prisustvo federalne policije i carine na granici. Međutim, Slovenci su primjenjivajući doktrinu o samoodbrani koju je JNA decenijama izučavala, pružili odlučan otpor i zaustavili tenkove JNA. Snage TO Slovenije su napuštale JNA i uključivale se u novu slovensku vojsku i policiju, pa je JNA imala problema sa izvođenjem operacija jer su pored slovenskih, i hrvatski rezervisti masovno bojkotovali rat. Vrlo brzo je srpsko vojno i političko rukovodstvo shvatilo da se u Sloveniji ratna situacija ne odvija po planu pa su počeli znaci popuštanja odnosno tražio se izlaz iz datih okolnosti.

Polazeći od takvih stavova, Jović (Borisav prim. aut.) je na toj sjednici najavio – prvi na jednom organu Predsjedništva SFRJ – „da treba dići ruke od Slovenije“ – odmah donijeti odluku o njenom isključenju iz Jugoslavije, na što na samoj sjednici niko nije reagovao, jer su, po njemu, „bili iznenađeni“. Zalažući se za donošenje odluke o hitnom isključenju Slovenije iz Jugoslavije („...Sloveniju potpuno otecpiti od Jugoslavije u svakom pogledu...“), Jović je predložio i mjere kako da se to postigne. Jedna od njih je – povlačenje JNA na nove granice, tj. granice Velike Srbije, koja bi u toj varijanti uključivala i Hrvatsku. U Sloveniji su 2. jula 1991. (u 18 sati) na svim pravcima obustavljeni pokreti JNA. Armija je pod pritiskom TO Slovenije, te SIV-a⁶⁷ i (poslije 1. jula) Predsjedništva SFRJ, prekinula pokrete trupa. JNA je u Sloveniji snagom ujedinjenog naroda zaustavljena i blokirana. Pet dana poslije izbora Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ (5. jula 1991.) Milošević i Jović su s generalom Kadijevićem (Veljkom, general-armije JNA, savezni ministar odbrane i de facto njen glavni zapovjednik u agresiji na Sloveniju i Hrvatsku, prim. aut.) zakazali razgovor, koji su, zbog navodno „skoro tragičnog“ stanja u zemlji, posebno zbog toga što je JNA u Sloveniji poražena i potučena, smatrali odlučujućim. Oni su vojsci postavili kategorične zahtjeve tražeći od Kadijevića sljedeće:

„1. Slovencima odgovoriti žestoko svim sredstvima, uključujući i avijaciju, a potom se povući iz Slovenije“;

⁶⁷ Savezno izvršno vijeće – Vlada SFRJ

„2. Glavne snage JNA koncentrisati na liniji: Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja – Osijek – Vinkovci – Sava na istoku i Neretva na jugu“. Na taj je način trebalo „pokriti sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta, odnosno do konačnog slobodnog opredjeljenja naroda na referendumu“,

„3. Potpuno eliminisati Hrvate i Slovence iz Vojske.“⁶⁸

General Kadijević je odmah poslije prijema „naređenja“ od rukovodstva velikosrpskog pokreta (5. jula), kada su Milošević i Jović, pored ostalog, odredili Neretvu kao srpsku granicu na jugu i Kadijeviću postavili zadatak za odgovarajuće grupisanje glavnih snaga JNA, radi pokrivanja svih teritorija „gde žive Srbi“, što je general „bez ikakve diskusije“ prihvatio, pokušao da osigura ili raščisti hoće li imati podršku SSSR-a, zapravo zavjereničke grupe. Stupio je u kontakt s maršalom Jazovom. O tom kontaktu Kadijević je 9. jula obavijestio Jovića kako je od „pre par dana“, u telefonskom razgovoru, tražio odgovor na dva pitanja: „da li nas SSSR može zaštititi ako dođe do vojne intervencije Zapada i da li hoće da nam prodaju određeno naoružanje kojeg nemamo dovoljno (bombe i kerozin)?“ Odgovor je bio negativan na oba pitanja.⁶⁹

Kadijević je, pred sjednicu Predsjedništva SFRJ, 11. jula 1991., u dogovoru sa Miloševićem, Jovićem i Brankom Kostićem, saopćavajući „procenu situacije u vezi sukoba u Sloveniji i predloge stavova“, iznio nove prijedloge vojske – odbranu buduće Jugoslavije. Predložio je dvije varijante:

„I varijanta odbrane buduće Jugoslavije: Srbija, Crna Gora, BiH, Srbi van Srbije i eventualno Makedonija.

II varijanta: Srbija, Crna Gora, srpski narod u Jugoslaviji i eventualno još ponešto“.⁷⁰

S obzirom da u tom momentu velikosrpski pokret još uvijek nije obezbijedio većinu u Predsjedništvu SFRJ i da samim tim nije mogao da dobije podršku za realizaciju svojih predloga, došlo se do odluke da se vojska odmah mora povući iz Slovenije i rasporediti na granice buduće Jugoslavije a pod hitno izvršiti smjenu svih Slovenaca i Hrvata sa visokih vojnih položaja.

Na sjednici Predsjedništva SFRJ 12. jula 1991., Jović i dr. Kostić su, kao i vojno rukovodstvo, tvrdili kako je, ne dobiju li zeleno svjetlo Kadijevićeve prijedlozi, „neminovan rat u

⁶⁸ Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016., str. 124-125.

⁶⁹ Isto, str. 127.

⁷⁰ Isto, str. 128.

Hrvatskoj“. Mesić je, (Stipe, u to vrijeme predsjednik Predsjedništva SFRJ prim. aut.) shvativši da je riječ o scenariju da se što prije iz Jugoslavije otjera Slovenija, a podijeli Hrvatska, insistirao na tome da se vojska povuče u kasarne („Armija mora u kasarne“), obustavi mobilizacija i razoružaju ilegalne paravojne organizacije. Jović je tvrdio kada bi se vojska povukla „u Hrvatskoj u kasarne“ „bilo bi krvi do kolena“. ⁷¹

Na Brionima, ⁷² gdje je Evropska zajednica prihvatila pravo SFRJ da uspostavi kontrolu svoje državne granice, dogovoreno je da se sljedeća sjednica Predsjedništva SFRJ održi 18. jula u Beogradu, jer se na Brionima, bez srbijansko-crnogorske „četvorke“, nije moglo ništa odlučiti. Na dnevnom redu te sjednice (18. jula), pošto nije prihvaćen Mesićev prijedlog da se vodi rasprava o Hrvatskoj, kao i o novom uređenju Jugoslavije, bila je Slovenija. Tada je Predsjedništvo SFRJ u punom sastavu donijelo odluku o dislociranju komandi, jedinica i ustanova JNA sa teritorije Slovenije u Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru. ⁷³

Na ovaj način se velikosrpski pokret konačno izborio za povlačenje JNA iz Slovenije te njeno raspoređivanje na granice buduće Jugoslavije, čitaj Velike Srbije. Jasno je da srbijansko rukovodstvo nije zanimala teritorija Slovenije i da je trebalo što prije isključiti iz svih pregovora, odnosno istjerati je iz Jugoslavije. Kreatorima zamišljene monoetničke i jednonacionalne etnički čiste buduće srpske države, Slovenija se nikako nije uklapala u planove niti im je bila bilo kakva strateška opcija, naravno, zato što je tamo bilo najmanje Srba. Ocijenjeno je da se JNA u Sloveniji nema za šta boriti, za razliku od Hrvatske i Bosne i Hercegovine gdje je opravdanje za rat nađeno u pravu srpskog naroda da sam određuje svoju budućnost, što bi u prevodu značilo stvaranje srpske države fašističkog karaktera.

⁷¹ Isto, str. 129.

⁷² Na inicijativu Evropske zajednice u julu 1991. godine, dolazi do sastanka na Brionima gdje je donešena Brionska deklaracija kojom je odloženo proglašenje slovenačke i hrvatske nezavisnosti na tri mjeseca. Na sastanak je došlo hrvatsko i slovensko državno rukovodstvo, a Slobodan Milošević se, iako pozvan, nije pojavio. Umjesto njega sastanku je prisustvovao Borisav Jović. Glavni cilj brionskog sastanka je bio da se stvore uslovi za dalje održivo rješenje o budućnosti Jugoslavije. Dogovoreno je da se hitno izabere Stipe Mesić za predsjednika Predsjedništva SFRJ a prekinuta su i neprijateljstva između JNA i TO Slovenije tokom desetodnevnog rata. Jedanaest dana nakon potpisivanja deklaracije, Savezno izvršno vijeće je povuklo snage JNA iz Slovenije.

⁷³ Isto, str. 131-132.

2.2. Transformacija Oružanih snaga i njihova „srbizacija“

Jugoslovenske oružane snage obuhvatale su redovnu vojsku, mornaricu i avijaciju pod zajedničkim nazivom JNA. Armija se sastojala od oficirskog kadra, podoficira i vojnika zajedno sa rezervnim snagama. Odvojeno od JNA funkcionisale su i TO (teritorijalna odbrana) koju je imala svaka od republika članica SFRJ. JNA je u potpunosti bila savezna sila sa sjedištem u Beogradu dok je TO bila plaćana sredstvima svake od republika i pod kontrolom ministra odbrane svake od republika. JNA je bila snažna nacionalna vojska opremljena svim konvencionalnim naoružanjem koje posjeduju moderne evropske vojske, sa druge strane, teritorijalne odbrane su imale uglavnom lako pješadijsko naoružanje, mitraljeze, puške, artiljerijsko oružje manjeg kalibra, minobacače i slično dok nisu imale tenkove i teško oklopno naoružanje a transportna sredstva su im zavisila od toga koliko bi odbačenih sredstava dobile od JNA.

U periodu 1980-1990. brzo se mijenjao nacionalni sastav vojnog vrha. Tih godina odlazili su iz vrha Armije u penziju svi učesnici antifašističkog narodno-oslobodilačkog rata. U JNA je više godina tekao proces brojčanog prevlađivanja starješinskih kadrova iz srpskog naroda, a smanjivana iz nekih drugih nacija... U sve vojne škole, po pravilu, javljalo se više kandidata iz Srbije i iz srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, a potom iz crnogorskog naroda. Najmanje je, iz godine u godinu, bilo Slovenaca ... Smanjivao se i broj kandidata iz Hrvatske, a u pojedinim godinama i Muslimana. Nakon kosovskih događaja 1981. godine bilo je nedovoljno Albanaca, ne zbog nezainteresovanosti – to je više bila posljedica nepovjerenja prema Albancima. Makedonaca nije bilo ni malo ni previše. Nacionalna neravnomjernost u polaznicima vojnih škola proizvodila je nacionalnu neravnomjernost u svim ešalonima starješinskog kadra u Armiji – od nižih do najviših. Postojala je, dakle, i po broju i po činovima dominacija oficira srpske nacionalnosti. To je u kasnijem razvoju stanja u Armiji svakako olakšalo prodor nacionalističke indoktrinacije i preobraćanja velikog broja vojnih starješina srpske nacionalnosti u oficirski kadar velikosrpske politike agresije i osvajanja. Taj proces brzo se odvijao u razdoblju 1990-1992. godina.⁷⁴

U julu 1991., po nalogu Štaba iz Beograda, JNA je od Republičkog sekretarijata za odbranu u Bosni i Hercegovini i od opština oduzela svu dokumentaciju koja se odnosila na regrutaciju, uključujući i sve podatke o vojnim obveznicima. Nakon toga isključivo je JNA imala u rukama proces regrutacije, a ne republičko ministarstvo odbrane. Poslije toga, obezbijeđeno je

⁷⁴ Čekić, Smail, nav. djelo, str. 81-82.

da se u oružane snage regrutuju samo Srbi. Zatim su u drugoj polovini 1991. u srpskim selima u Bosni i Hercegovini osnovane vojne jedinice koje su dobile oružje i uniforme. Bosna i Hercegovina bila je izuzetno značajna baza za operacije JNA u Hrvatskoj u drugoj polovini 1991., a bosanski Srbi predstavljali su značajan izvor ljudstva i za JNA i za TO. Istovremeno, JNA je uglavnom rasformirala jedinice TO u pretežno muslimanskim i hrvatskim područjima Bosne i Hercegovine. General Kadrijević u svojoj knjizi kaže kako su „prirodno koristili teritorijalnu odbranu (TO) srpskih područja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini zajedno sa JNA“ kako bi paralisali teritorijalnu odbranu tamo gdje je mogla biti osnova za stvaranje vojske secesionističkih republika.⁷⁵

Iz svega ovoga se može izvesti zaključak da je JNA preduzela sve da razoruža Teritorijalnu odbranu republika, posebno TO Bosne i Hercegovine jer je teritorija BiH bila strateški najvažnija u budućim projekcijama velikosrpskih arhitekata. Tako je svo oružje TO koje je bilo skladišteno lokalno po opštinama krajem 1991. i početkom 1992. godine JNA uklanjala iz zaliha, posebno u gradovima i selima sa dominantno muslimanskim stanovništvom, dok je svo to oružje prenošeno u srpska područja koja su znatno naoružavana i pripremana za ono krvavo poglavlje koje će uslijediti. Mogu reći da sam i sam svjedok događaja takvog karaktera u mom rodnom Ulcinju, najjužnijem gradu crnogorske obale, kada je početkom devedesetih godina prošlog vijeka naoružavano stanovništvo pretežno srpske nacionalnosti i kada su kamioni puni oružja saobraćali ulcinjskim ulicama ciljano odlazeći do biranih kuća po unaprijed formiranim spiskovima ljudi koje treba naoružati.

U Ustavu SFRJ iz 1974. godine precizno je unešeno da će JNA srazmjerno odražavati ukupni sastav jugoslovenskog mješovitog stanovništva. U članu 242. Ustava piše: „U pogledu sastava starešinskog kadra i postavljenja na više komandne i rukovodeće položaje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji primenjuje se načelo što srazmernije zastupljenosti republika i autonomnih pokrajina“.⁷⁶ Međutim, u praksi je to izgledalo drugačije, posebno kada je u pitanju oficirski kadar u kojem je tradicionalno uvijek više bilo Srba.

Oko 60 posto profesionalnih oficira bili su Srbi, dok su Srbi činili samo 34 do 36 posto ukupnog stanovništva Jugoslavije. Početkom devedesetih godina ova prezastupljenost srpskih oficira brzo se povećala, tako da je ubrzo u JNA ostalo tek nekoliko oficira koji nisu bili

⁷⁵ https://avangarda.ba/post/type-1/686/Transformacija_JNA_u_Vosjku_Republike_Srpske - datum pristupa 01.10.2022.

⁷⁶ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine, član 242.

Srbi.⁷⁷ Dakle ostale su samo starješine srpske nacionalnosti ali uz uslov da su slijepo poslušni i spremni da sprovode jednu prljavu fašističku politiku.

Nacionalna nesrazmjernost u JNA naglo se povećala početkom 90-ih godina pa je recimo prvih mjeseci 1992. godine taj postotak došao do 90 posto zastupljenosti oficirskog i drugog kadra koji su bili srpske nacionalnosti. Ovome je uveliko doprinijelo i to što su Slovenija i Hrvatska napustile Federaciju i činjenici da znatan broj nesrba iz Bosne i Hercegovine nije ispunio vojnu obavezu niti se odazvao pozivima na mobilizaciju. Bilo je međutim i drugih faktora koji su uticali na to. Postoje brojna svjedočenja o tome kako je sprovedena diskriminacija prema nesrpskom kadru i tome kako su podsticani ili čak prinuđeni da napuste JNA tokom 1991. i 1992. godine. Nije bilo povjerenja prema pripadnicima vojske koji su bili drugih nacionalnosti u oružanim snagama koje su sve manje bile jugoslovenske a sve više instrument u rukama srpske nacionalističke politike.

Do 1992. mnogi stariji oficiri JNA, koji su odbijali ovu transformaciju armije u kojoj su dugo služili, ili su napustili službu ili su penzionisani. Iz takvih i sličnih razloga, uključujući i prelazak u druge oružane snage, broj oficira sa činom generala u JNA pao je sa 150, koliko ih je bilo sredinom 1991., na samo 28, od marta 1992.⁷⁸

Po Ivanu Stamboliću, najveći dio JNA evoluirajući od komunizma do unitarizma, završio u pravoslavlju i velikosrpskom nacionalizmu kao udarna pesnica tog nacionalizma. To je Armiju odvelo u krvavo bespuće, sve do njezine konačne porote u obračunu sa svim jugoslovenskim narodima, uključujući i srpski. JNA je nastupala u sasvim suprotnom pravcu od onog na koji se pred narodima zaklela. Umesto da svojom ogromnom silom zapreti, da se ispreči svim vidovima nasilja u zemlji, svim paravojnim divljanjima, pa i propagandnom, huškačkom ratu, kao specijalnom vidu ratovanja, ona se priklonila ratoboračkoj volji političkog rukovodstva najveće nacije u Jugoslaviji i okrenula cevi u ostale, malobrojne nacije.⁷⁹

Nakon poraza u Sloveniji i u vrijeme početne faze agresije na Republiku Hrvatsku, ciljevi velikosrpskog pokreta su bili sužavani na zaštitu srpskog naroda i formiranje granica buduće Jugoslavije. Tako je cilj JNA u tom periodu u Hrvatskoj navodno bio da zaštiti srpski narod od napada hrvatskih oružanih formacija te istovremeno pripremiti JNA za rat sa Hrvatskom. Taj zadatak navodne odbrane srpskog naroda u Hrvatskoj JNA je u početku izvršavala pod izgovorm „sprječavanja međunacionalnih sukoba“, a zapravo suština je bila da je to bio

⁷⁷ https://avangarda.ba/post/type-1/686/Transformacija_JNA_u_Vosjku_Republike_Srpske - datum pristupa 01.10.2022.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Stambolić, Ivan, *Put u bespuće*, Beograd, 1995., str. 243.

paravan iza kojeg se u stvarnosti krila osvajačka namjera i teritorijalno proširenje buduće srpske države.

U to vrijeme, paravojne jedinice Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine bivaju obučavane i opremane na poligonima u Srbiji. Kompletna logistička podrška ovim jedinicama osiguravana je putem kadra i materijalno-tehničkih sredstava JNA. U oblasti unutrašnjih poslova, vrlo sličnu ulogu imalo je i Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije.⁸⁰ Jugoslovenska narodna armija je, postupajući po naređenjima svog najužeg rukovodstva, uz materijalno-tehničku asistenciju Srpske demokratske stranke BiH, formirala i vojno-tehnički osposobila „Vojsku Republike Srpske“ i veliki broj (para)vojnih formacija bosanskih Srba te ih popunjavala adekvatnim vojno-starješinskim kadrom, stavljajući ih pod svoju neposrednu kontrolu i komandu. O tome postoji direktno priznanje ondašnjeg ministra odbrane SFRJ i načelnika Generalštaba oružanih snaga (JNA) general-pukovnika Veljka Kadijevića.⁸¹ Politika srpskog političkog vrha je bila uvlačenje JNA u oružani konflikt pravdana brigom za Jugoslaviju, njen politički i teritorijalni integritet i suverenitet, te nužnosti borbe protiv „fašističke“ vlasti u Hrvatskoj i one „fundamentalističke“ u Bosni i Hercegovini.⁸² S obzirom na ovakve okolnosti bilo je legitimno da se Hrvatska pripremala na ratnu opciju koja je bila na vidiku a sve u cilju odbrane svoje tek proglašene nezavisnosti, suvereniteta i teritorijalnog integriteta koji je ozbiljno bio narušen aktivnostima velikodržavnog projekta u susjedstvu. U prilog tome govori činjenica da se Milošević odlučio na formiranje „samostalne“ srpske države Krajine, što je bila suština velikosrpske strategije u Hrvatskoj uz pomoć sada već jednonacionalne JNA koja je trebalo da stane na etničkim srpskim granicama i da ih brani zajedno sa krajiškom paravojskom.

Uloga JNA bila je u početku takva da se ona postavljala „između zaraćenih strana“, da bi poslije, čim bi eventualni poraz srpskih strana bio na vidiku, očigledno i otvoreno stajala na njihovu stranu. Tehnički, JNA je omogućavala srpskim pobunjeničkim snagama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini da zadrže silom stečene teritorijalne pozicije. Nakon ove „pomoći“ JNA, srpske paravojne postrojbe su upadale na „oslobođenu“ teritoriju i dovršavale započetu okupaciju „etničkim čišćenjem“ koje se, najčešće, iscrpljivalo u egzekucijama po skraćenom postupku ili odvođenjem nesrpskog civilnog življa u logore.⁸³ Zapravo JNA je bila rasadnik tri srpske vojske i, kako piše general Veljko Kadijević (penzionisani ministar vojske i načelnik Generalštaba) predstavljala je „osnovu iz koje su formirane Vojska SRJ, Vojska

⁸⁰ Seizović, Zarije, *Paradigma Bosna, juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014., str. 137.

⁸¹ Isto, str. 137., fusnota 156.

⁸² Isto, str. 137-138.

⁸³ Isto, str. 138., fusnota 158.

Republike Srpske i Vojska Republike Srpske Krajine“. Očišćena od nesrba JNA prestaje da postoji i „sada se zove Vojska Jugoslavije. Zato što su u njoj samo Srbi... Ali, pošto Srbija nije u ratu, jedan deo jugoslovenske vojske ostaje u Bosni, zajedno sa svom opremom, naoružanjem i oficirima – i proglašava je vojskom Republike Srpske“.⁸⁴

2.3. Srpsko-hrvatska koordinacija i dogovor o podjeli Bosne

Kao što smo već naveli, proces transformacije „višenacionalne“ i prosrpski orijentisane JNA pod srpskom dominacijom u buduću Vojsku Jugoslavije izvršen je na cijelom jugoslovenskom prostoru. Taj proces je posebno intenziviran nakon što je JNA dobila zadatak da realizuje imperativni politički cilj – stvaranje nove Jugoslavije (čitaj Velike Srbije) i u njoj nezaobilazno uključene teritorije Bosne i Hercegovine. Tokom cijele 1991. godine, oslanjajući se na organe Republike Srbije i Republike Crne Gore, te Srpsku demokratsku stranku Bosne i Hercegovine, JNA je radila na destrukciji Bosne i Hercegovine, pripremanju agresije na nju kao i genocida nad Bošnjacima. Prebacivanjem svih raspoloživih vazduhoplovnih, oklopno-mehanizovanih, pješadijskih i artiljerijskih jedinica te korpusa kopnene vojske, RV i PVO⁸⁵ iz Slovenije i Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu, na tom je malom prostoru raspoređena velika koncentracija vojnih snaga. U cilju ostvarenja srpskog velikodravnog projekta o formiranju jedinstvene srpske države na Balkanu, najdirektnije je upotrijebljena Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine koja je po direktivama političkog vrha Srbije i Crne Gore, intelektualne i vjerske elite i lično glavnog vožda Slobodana Miloševića, a uz svesrdnu podršku JNA, preduzela niz aktivnosti u cilju naoružavanja, mobilizacije i obučavanja srpskog stanovništva, formiranja „srpskih autonomnih oblasti – tzv. SAO, srpskih opština, proglašenja paradržavne tvorevine tzv. Srpske republike Bosne i Hercegovine, formiranja „Skupštine“ i „Vlade“, te srpskih kriznih štabova, ratnih povjereništava i dr. Namjera svih ovih aktivnosti je bila rušenje legalnog ustavnog poretka u Bosni i Hercegovini, osvajanja teritorija i formiranja etnički čiste srpske države i planiranje i pripremanje genocida nad Bošnjacima. Naoružavani srpski narod, vojnički osposobljavan za budući sukob u sadejstvu sa Srpskom demokratskom strankom (SDS) na političkom planu, inspirisan ratno-huškačkom medijskom propagandom čiji su

⁸⁴ Bajtal, Esad, *Zločini i laži Miloševićeve krypto-politike*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2014., str. 52.

⁸⁵ Skraćenice za Ratno vazduhoplovstvo i Protiv vazdužna odbrana – sastavni dio organizacionih jedinica JNA

sadržaji najčešće obilovali lažima, krenuo je u formiranje kriznih štabova poluvojnog karaktera koji će kasnije prerasti u komande paravojnih formacija SDS-a. Stvoreni su uslovi za realizaciju „etničkog čišćenja“⁸⁶ širom Bosne i Hercegovine što će se kasnije i desiti u vidu stravičnih zločina nad pripadnicima nesrpskog življa, posebno nad Bošnjacima.

Sa druge strane, a po uzoru na ponašanje aktera iz srpskog političkog korpusa, i rukovodstvo Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) na čelu sa predsjednikom Republike Hrvatske Franjom Tuđmanom, je takođe imalo teritorijalnih pretenzija u Bosni i Hercegovini. U prilog tome govori činjenica o formiranju tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosne utemeljene 18. novembra 1991. godine kao političke, kulturne, ekonomske i teritorijalne cjeline hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Naime, tome je prethodilo obećanje Slobodana Miloševića da će prepustiti sudbinu krajiških Srba Hrvatskoj, koje je velikodušno uzvraćeno zagrebačkim obećanjem pasivizacije bosanskog HVO-a⁸⁷.

Konkretno: 18. novembra 1991. Zagreb daje svoju časnu velikodržavnu riječ da neće sprečavati srpsku agresiju na Bosnu i Hercegovinu, eventualnim stvaranjem zajedničkog fronta otpora sa Sarajevom. Tako je i bilo. Dok su „beogradske slugе u krvi slavile svoju pobjedu u topovima porušenom, i tenkovima zgaženom Vukovaru, separatistički ogranak HDZ-a“, sa Matom Bobanom na čelu, stvaranjem Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, „hrli u pomoć svojim krvnicima“ u Bosni i Hercegovini.⁸⁸

Hrvatska zajednica Herceg-Bosna (HZHB) – kasnije od 28.08.1993. godine samozvana Hrvatska Republika Herceg-Bosna (HRHB) – koja je osnovana 18. novembra 1991. godine, predstavljala je hrvatski pandan paradržavnog ustrojstva unutar, do tada jedinstvene BiH u avnojskim granicama. Ultra-desni elementi HDZ proglasili su HZHB kao posebnu ekonomsko-politički, kulturnu i etno-teritorijalnu cjelinu teritoriji Bosne i Hercegovine. Nakon uspostavljanja ove tvorevine, protjerivanjem nehrvatskog stanovništva (a posebice Bošnjaka) željelo se postići etnički čisto područje. HVO preuzima kontrolu nad općinskim vlastima, uklanjajući lokalne bošnjačke političke vođe ili maksimalno marginalizirajući njihov uticaj na političke prilike tog dijela BiH. Posredstvom medija nametnute su velikohrvatske ideje, a hrvatska heraldika postala je uobičajena pojava u svim općinama pod kontrolom HVO-a. Zajednica je imala veoma dobro organiziranu i razvijenu paradržavnu strukturu koja je, neformalno, postojala još izvjesno vrijeme unutar formirane Federacije BiH.

⁸⁶ Sintagma „politika etničkog čišćenja“ nije korištena slučajno: naime, radilo se o cijelom jednom, dobro razrađenom sistemu akcija koje su za cilj imale stvoriti etnički čiste (srpske) teritorije, a što je povlačilo čitav niz djela koja su kvalificirana zločinima, kako po odredbama nacionalnog, tako i međunarodnog prava. – Seizović, Zarije, *Paradigma Bosna, juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014., str. 142., fusnota 164.

⁸⁷ Hrvatsko vijeće obrane – oružane snage Hrvata za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu

⁸⁸ Bajtal, Esad, nav. djelo, str. 56.

Zajednica je, u stvari, bila reakcija ali istovremeno oponašanje politike bosanskih Srba koji su željeli stvoriti svoju etnički čistu teritoriju. Animositet i jednih i drugih prema Bošnjacima doprinio je postepenoj ali vrlo jasnoj etno-mobilizaciji Bošnjaka i čak radikalizaciji jednog dijela intelektualnih i vojno-političkih krugova.⁸⁹

O tome kako su srpski i hrvatski politički prvaci tog vremena koordinisano učestvovali u razgradnji i podjeli Bosne i Hercegovine, zabilježila je i Florence Hartmann u svojoj knjizi „Milošević – dijagonala luđaka“, iz koje ćemo navesti, za ovaj rad, neke interesantne djelove.

Već 8. januara 1992. Milošević šalje Franji Tuđmanu jednog od vođa SDS-a, Nikolu Koljevića, kako bi se uvjerio u „dobru volju hrvatskog vođstva za konkretiziranje dogovora o podjeli Bosne i Hercegovine“. Tuđman je primio Nikolu Koljevića zajedno sa Franjom Borasom, vođom HDZ-a. „Hrvati iz Bosne žele se pripojiti Hrvatskoj, Srbi iz Bosne Srbiji, mi imamo zajednički cilj“.⁹⁰ A već 26. februara Nikola Koljević i Radovan Karadžić susreću se u Grazu sa Zvonkom Lerotićem i Josipom Manolićem, Tuđmanovim savjetnicima, kako bi, na tragu uzajamnih interesa razgraničili svoja područja u Bosni i Hercegovini.⁹¹

U međuvremenu, dok su pregovori o podjeli Bosne tekli, HVO je prikriveno okupirao teritorije koje su samoproglashene kao područja projektovane Herceg-Bosne. Takvo držanje hrvatskih nacionalista, motivisalo je Slobodana Miloševića da nastavi sa pregovorima o podjeli Bosne i Hercegovine pa je tako inicirao još jedan sastanak koji se ponovo desio u Grazu 6. maja, gdje su se susreli Radovan Karadžić i Mate Boban kako bi finalizirali srpsko-hrvatsku kartografiju podjele na račun BiH. Nakon završenog susreta Mate Boban daje izjavu da „nema više nikakvih razmirica između bosanskih Srba i bosanskih Hrvata“ (*Naša borba*, Beograd od 21. do 25. maja 1997).

Kako dalje navodi Florence Hartmann, dobro naoružani Srbi već za tri mjeseca okupirali su 70% teritorije, HVO kontroliše zapadnu Hercegovinu, R BiH se svodi na ostatak od 15%. Sasvim planski, u skladu sa Miloševićevom velikodržavnom fašističkom ideologijom, Radoslav Brđanin, jedan od vođa SDS-a, izdaje operativnu preporuku da na srpskoj teritoriji nesrbi moraju biti eliminisani i svedeni na manje od 2% ukupnog stanovništva. U skladu s tim i da se ne bi ostalo samo na pukim riječima), Brđanin daje vrlo precizne upute načina realizacije tog genocidno zacrtanog plana. Plan treba da se realizuje u tri koraka: „prvo,

⁸⁹ Seizović, Zarije, *Paradigma Bosna, juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014., str. 144-145.

⁹⁰ Hartmann, Florence, *Milošević – dijagonala luđaka*, Rijeka-Zagreb, 2002., str. 236.

⁹¹ Isto, str. 237.

prinudom i nasiljem učiniti im život nemogućim, tako da se sami odluče na odlazak; nakon toga slijedi deportacija i izgon, te, konačno, ubijanje onih koji su ostali“.⁹²

Ipak to nije sve. Genocidna ideologija je takva da se ne može zaustaviti „samo“ na ubijanju i protjerivanju drugog i drugačijeg, već je trebalo satrti bilo kakav trag postojanja bilo kakvog oblika života koji je imalo podsjećao na ono što je imao prefiks bosanski. Za takvu ideologiju ne postoji ništa osim onog u ime čega to čini. Tako su npr. gradovi Bosanski Novi, Bosanski Brod, Bosanska Dubica...preimenovani u neke nove nazive koji su imali srpske prefikse. Tako je Foča dobila ime Srbinje, ili Skender Vakuf koji je preimenovan u Kneževo, a Kozarac je dobio ime Radmilovo. Dakle, ti gradovi nisu mogli ostati ono što istorijski jesu, bosanski, zato jer se to kosilo sa semantikom velikosrpske ideologije. Prvo su ta naselja na zločinački način istrijebljena i ostala bez ljudi da bi nakon toga, zarad potpunog brisanja istorijskih tragova, bili i prekršteni. Da bi najbolje objasnili besmislenost takvog preimenovanja govori nam popis iz 1991. gdje je u Kozarcu živjelo ukupno 4.045 stanovnika. Od toga 3.740 Bošnjaka ili 92,5%. Srba je bilo samo 96 odnosno, 2,35%.⁹³ U ime tih 2,35% Kozarac postaje Radmilovo. Ovo je najslikovitiji primjer jedne fašističke logike koju je sprovodio Slobodan Milošević uz svesrdnu podršku cjelokupnog srpskog intelektualnog, vojnog, vjerskog i društvenog okruženja. Naravno, bilo je još takvih primjera pa smo imali Srpsko Sarajevo, Srpska Ilidža, Srpski Brod itd. Ne postoji racionalno objašnjenje za ovakve postupke, osim da je sve ovo proizvod mržnje koja je godinama i decenijama bila taložena i koja je utkana u samoj genezi srpskog duhovnog i nacionalnog bića i koja je svo vrijeme „bratstva i jedinstva“ samo čekala priliku da izađe na površinu pokazujući nam svu svoju okrutnost i zločine koji će svojom brutalnošću zaprepastiti čitav svijet.

2.4. Propaganda kao sredstvo širenja mržnje

Uloga srpskih medija u cilju raspirivanja vjerske i nacionalne mržnje koji će se kasnije iz medijske forme preliti u brutalni oružani sukob, agresiju i na kraju genocid, predmet je raznih rasprava u domaćoj i međunarodnoj javnosti. Sve su izraženije tvrdnje kako su srpski mediji bili jedno od najjačih oruđa u rukama Slobodana Miloševića i velikosrpskih nacionalista kojim su širili ksenofobiju i mržnju među širokim slojevima srpskog stanovništva. Mediji u

⁹² Isto, str. 262.

⁹³ https://bs.m.wikipedia.org/wiki/Demografija_Prijedora - datum pristupa 05.10.2022.

Srbiji koji su u to vrijeme bili skoro stoprocentno kontrolisani od strane Miloševićevog režima, bili su u potpunosti orijentisani na mobilizaciju sveukupne javnosti za dobijanje podrške za rat, izazivanjem negativnih emocija kao što su strah i mržnja. Jednostavno se nije brinulo o činjenicama niti o bilo kakvim detaljima koji bi mogli kompromitovati takvu djelatnost. Mišljenje je da su mediji odigrali ključnu ulogu kada su u pitanju pripreme za rat i da bez takvog djelovanja medijskog sektora, ne bi mogli biti počinjeni tako okrutni i masovni ratni zločini koji su se dogodili na prostoru bivše SFRJ. Medijska histerija plasirana kroz televizijske ekrane, radio talase i štampane novine, bile su svakodnevna pojava. Psihičko silovanje, koje je srpska javnost preživljavala iz dana u dan gledajući leševe u krupnim kadrovima i čitajući lažne izvještaje sa monstruoznim detaljima, dovelo je mobilizacije naroda u korist režima odnosno ideologije. Izmišljalo se sve i svašta, od toga kako „srpsku decu u Sarajevu bacaju lavovima“, pa do toga kako Stipe Mesić nosi bradu da mu se ne vidi tetovirano slovo „U“ na licu. Notorna je činjenica da je svaki čovjek koji je prethodno ubijen na ratištu, prije toga „ustrijeljen“ u medijima.

Kao jedan od najdrastičnijih primjera obmana i laži lansirani su za vrijeme opsade Vukovara: „Tadašnji dopisnik Reutersa, Vjekoslav Radović, pustio je informaciju o tome da je otkrivena jedna prostorija u podzemlju prepuna – reč je bilo o dvadesetak – ubijenih srpskih beba. Ta vest je vrlo brzo obišla ceo svet. Reč je o jednom strašnom falisfikatu, svesno puštenom da bi se podigla još veća tenzija protiv pripadnika hrvatske nacionalnosti u Vukovaru i da bi se mislilo da su svi oni zlikovci kad su u stanju da ubijaju srpske bebe“.⁹⁴

Na Televiziji Beograd svakodnevno su se mogla čuti saopštenja poput ovog: „ Nakon jučerašnjeg oslobađanja Vukovara zarobljena je i veća grupa ustaša. Dokaz za to su i ovi kadrovi zarobljenih fašista, zengi i mupovaca, snimljeni rani jutros u sabirnom centru neposredno iza linije fronta. Bez uniformi i oružja i kuraži, koju daje špric sa drogom, ovi ljudi ne izgledaju tako opasno, pa ih je lako čuvalo samo nekoliko stražara“.⁹⁵

Takođe, pored mnogo zastrašujuće lažnih novinskih izvještaja tokom rata, nalazi se i jedan od reporterke Rade Đokić za Televiziju Beograd iz Sarajeva: „Muslimanski ekstremisti dosetili su se, valjda, najstravičnijeg načina mučenja na planeti. Protekle noći, srpsku nejač živu su bacali lavovima u Zoološkom vrtu Pionirska dolina“.⁹⁶

Kroz istoriju poznato je da su samo dva novinara osuđena za ratni zločin – jedan od njih je Belgijanac koji je u Ruandi otvoreno pozivao preko radija na ubijanja i genocid, a drugi je

⁹⁴ https://www.slobodnaevropa.org/amp/tema_sedmice_mediji_huskanje/1753214.html - datum pristupa 05.10.2022.

⁹⁵ Isto

⁹⁶ Isto

poznati propagator nacističke ideologije Julius Streicher, vlasnik i urednik novine Der Strummer, autor brojnih antisemitskih knjiga za djecu, koji je osuđen u Nirnbergu na smrt. Haški tribunal za bivšu Jugoslaviju se, za razliku od onog za Ruandu, uopšte se nije bavio medijskim zločinima devedesetih.

Ali nisu samo novinari služili velikosrpskom nacionalizmu podgrijavajući etničku mržnju i netrpeljivost, tu su i razni drugi srpski umjetnici, književnici, političari i razni drugi poznati i nepoznati akteri toga vremena. Tako se u knjizi profesora Esada Bajtala „Zločini i laži Miloševićeve kripto-politike“ može pročitati kako je „Milić od Mačve, inače slikar, na tragu poltronski idealizirane velikodržavne fantazije, namjenjujući joj ulogu gospodara svijeta, svojom politikantskom mega vizijom nadmašuje čak i onaj interkontinentalni etno-ekspanzionistički slogan 'Srbija do Tokija'. U svom slugantski velikodržavnom zanosu, Milić svim 'neprijateljima srpskog roda', prijeti Teslinom bežičnom energijom iz središta magentskog polja Zemlje. 'Uskoro će Srbi biti gospodari sveta. Već sada Srbi raspoložu tajnim oružjem iz takozvanog Teslinog paketa, predatog 1943. godine ambasadoru Fotiću. Ako samo jedna bomba padne na Beograd – Vatikan, Beč, Bon i Zagreb biće potreseni iznutra silom formule $V3=0$. Kad se to desi, Atlantidani će se pojaviti i proglasiti Srbe imperijalnim narodom, koji će od tog časa u ime njih zavesti red na zemlji i zagospodariti svetom“. (Vreme, 2. decembar 1991.)⁹⁷

Dr. Jovan Deretić, profesor nove srpske književnosti, dokazuje da su Prometej i Djevica Marija (Bogorodica) takođe bili Srbi. Zevs, Posejdon, Hera, Afrodita, Apolon, po Deretiću uzeti su od Srba kao srpska božanstva. Njemački jezik nastao je na srpskim osnovama. Srpski jezik se u Aleksandriji govorio još prije Hrista. Stari zavjet preveden ja sa srpskog na aramejski. Srpski jezik bio je zvanični jezik asirske imperije, a Srbi su imali pismo u kameno doba. Čak su i Mojsijevi zakoni bili zapisani na srbici, jer Jevreji nisu imali svoje pismo. Engleski sadrži 50% srbizama. Vojne naredbe, kaže Deretić, na dvoru u Stambolu, najprije su izgovarane na srpskom pa tek onda na turskom jeziku. Za dr Deretića, pravo ime Orfeja je Sorbej. Tales iz Mileta prezivao se Telić, i bio je Srbin. Homer, pisac Ilijade i Odiseje, zapravo je Momir. Srbin je bio i Ahilej, što dokazuje 4C na njegovom skutu. Sulejman veličanstveni po majci je Srbin. I Mehmed II, el-Fatih (Osvajač), je Srbin od Brankovića, i govorio je srpski odlično. Ameriku nije otkrio Kolumbo, nego Srbi. Kasijus Klej, svjetski šampion u boksu, ime je dobio po Srbinu Dionu Kasijusu, ali ga je neki antisrbin nagovorio da odbaci srpsko i uzme ime Mohamed Ali.⁹⁸ I sam Isus je bio Srbin.⁹⁹

⁹⁷ Bajtal, Esad, nav. djelo, str. 58-59.

⁹⁸ Isto, str. 61, fusnota 76.

Ovo su sve primjeri kako neko može do apsurdnosti da obesmisli i degradira najveća naučna zvanja i titule. Na tom planu, mediji su Srbima plasirali nevjerovatne bajke tipa nebeskog naroda, ili nebeske Srbije, a sa velikom dozom sigurnosti se može reći da bi i dan danas takva ideja naišla na plodno tlo i bila široko prihvaćena u Srbiji. Model klasične manipulacije masama igra na kartu neutemeljenog kolektivističkog zanosa i gušenja svakog kritičkog mišljenja ideološki i komformistički uljuljkane gomile. Na račun propagande može se pripisati to što je svojim konzumentima usadila misao da pripadaju izabranom narodu i da su jedini narod na svijetu koji su zapravo nebeski narod. Najgore od svega je što taj usud „izabranosti“ i dan danas određuje i usmjerava političku istoriju Srbije. A zapravo bi valjalo kad bi se našao neko ko bi srpskom narodu mogao da objasni, da kad bi uspjeli da se oslobode te teške obaveze „izabranosti“ pa da ubuduće počnu da gledaju samo svoja posla, da bi počinili i oni sami i svi drugi narodi oko njih.

2.5. Genocid u Srebrenici

„Istinske scene iz pakla, opisane na najmračnijim stranicama ljudske istorije.“

Sudija Riad, Međunarodni sud za zločine u bivšoj Jugoslaviji

„Genocid¹⁰⁰ je konačno dobio svoje ime i prezime“. Ove riječi je 2004. godine izgovorio Theodor Meron,¹⁰¹ predsjednik Haškog tribunala ujedno i prvi čovjek Apelacionog vijeća koje je Radislavu Krstiću, generalu vojske bosanskih Srba, izreklo konačnu presudu na 35 godina zatvora za pomaganje i saučestvovanje u genocidu u Srebrenici. Ovo je bila prva

⁹⁹ Isto, str. 61, fusnota 77.

¹⁰⁰ Genocid je zločin različit od svih drugih međunarodnih zločina i implicira namjeru (*dolus specialis*) kompletne ili djelimične eksterminacije odabrane grupe te je zato najteži i najveći ratni zločin. Genocid je svaki akt počinjen u namjeri da se uništi, u cjelini ili djelimično nacionalna, etnička, rasna ili religijska grupa. Ti akti su taksativno nabrojani u *Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida*. To su ubijanje članova grupe, uzrokovanje tjelesnih ili mentalnih oštećenja članovima grupe, namjerno nametanje grupi uvjeta života sračunatih da dovedu do njenog uništenja, primjena mjera kojima se žele spriječiti rađanja unutar grupe te nasilan premještaj djece iz jedne grupe u drugu. Do sada bi se mogla identificirati četiri primjera međunarodnih zločina sa bitnim obilježjima krivičnog djela genocida počinjenog u XX vijeku: zločin nad Jermenima 1915., zatim holokaust nad Jevrejima, zločin nad Romima i Srbima u Drugom svjetskom ratu, zločin Hutua nad Tutsima u Ruandi i zločin nad Bošnjacima 1992-95. u Bosni i Hercegovini. Posljednja dva su, kao genocid, utvrđena presudama nadležnih međunarodnih krivičnih tribunala. – Seizović, Zarije, Međunarodno humanitarno pravo, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 149-150.

¹⁰¹ Theodor Meron, američki sudija poljskog porijekla, koji je na svojoj koži osjetio užase nacističkog logora Bergen-Belsen.

pravosnažna presuda koja je izrečena za zločin genocida počinjenog u Srebrenici. Ova presuda obuhvatala je period iz jula 1995. godine i teritorijalno Srebrenicu kao mjesto izvršenja genocida. Zločine koji su počinjeni u drugim djelovima Bosne i Hercegovine, ICTY¹⁰² tretira kao zločine protiv čovječnosti.

Jedna grupa ljudi zloupotrijebila je svoju moć i vlast da bi uništila zajednicu bosanskih Muslimana u Istočnoj Bosni. Srebrenica je kulminacija razorne kampanje čiji cilj je bio da se unište temelji zajednica bosanskih Muslimana u cijeloj Bosni i Hercegovini. To nije bila spontana vojna operacija, a ni djelo nekolicine osvetnički nastrojenih vojnika. Genocid u Srebrenici bio je rezultat namjernog plana smišljenog na najvišim nivoima rukovodstva.¹⁰³

Srebrenica se nalazi u Istočnoj Bosni oko 15 kilometara od granice sa Srbijom u regiji srednjeg Podrinja. Godine 1991. opština Srebrenica je, prema popisu stanovništva, brojala 36.666 stanovnika, od kojih 27.572 Bošnjaka (75,2%), 8.315 Srba (22,7%), 380 Jugoslavena (1%), 361 Ostalih (1%) i 38 Hrvata (0,1%).¹⁰⁴ Cjelokupno područje Podrinja sa apsolutnom većinom bošnjačkog stanovništva, bilo je područje od ogromne strateške važnosti za srpske agresore i ideologiju genocidnog karaktera. Jedan od najprioritetnijih strateških ciljeva teritorijalno-osvajackog srpskog *Lebensraum-a*¹⁰⁵, kao i poprište brojnih brutalnih zločina uključujući i genocid, bilo je Podrinje. Kao takvo, posmatrajući i širi istorijski kontekst, ono je uvijek bilo aktuelno u očima srpskih nacionalističkih ideologa, posebno od četrdesetih godina 19. vijeka i zasnivalo se na koncepciji u „Načertaniju“ (iz 1844.) da „Srbija ne sme ostati mala“ i da se mora „rasprostraniti“.

¹⁰² Zbog masovnih kršenja ljudskih prava na teritoriju bivše Jugoslavije, Međunarodni Tribunal u Den Haagu je formiran odlukom Vijeća Sigurnosti, na osnovu odredbi Glave VII Povelje Ujedinjenih nacija. Na ovaj način ustanovljen je mehanizam (ponovnog) uspostavljanja međunarodnog mira i sigurnosti, odnosno sredstvo suzbijanja prijetnje miru. Puni, zvaničan naziv Tribunala jeste *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for the Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of former Yugoslavia since 1991* (Međunarodni tribunal za gonjenje osoba odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjene na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991. godine). U upotrebi je i skraćeni naziv *International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia – ICTY* (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – MKSJ). – Seizović, Zarije, *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 153., fusnota 198.

¹⁰³ https://www.icty.org/x/file/Press/Statements%20and%20Speeches/Prosecutor/150711_prosecutor_brammertz_srebrenica_genocide_commemoration_bcs.pdf - datum pristupa 09.10.2022.

¹⁰⁴ Nacionalni sastav stanovništva, Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991., Statistički bilten, br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.

¹⁰⁵ Životni prostor, pojam koji je označavao glavnu motivaciju za teritorijalne agresije koje je vršila Nacistička Njemačka. Adolf Hitler je u svojoj knjizi *Majn Kampf*, opisao svoju viziju kako je njemačkom narodu potreban novi Lebensraum-životni prostor, odnosno zemljište i sirovine za Veliku Njemačku i da se taj prostor nalazi na istoku. Kasnije se termin *Drang nach Osten* ili prodor na istok, koristio kao glavna doktrina njemačkog nacionalizma i nacističke ideologije.

U vrijeme aneksione krize u Bosni i Hercegovini 1908. Cvijić¹⁰⁶ je formulisao prijedlog o Podrinju. Za saglasnost Srbije da Austro-Ugarska monarhija anektira Bosnu i Hercegovinu Cvijić je predložio da se Srbiji ustupi Podrinje, odnosno koridor duž njene istočne granice dubine oko 50km, s 12 srezova i površinom preko 10.000km². Zapadnu granicu Podrinja Cvijić približno poistovjećuje s razvođem rijeka Drine i Bosne. Imajući tu činjenicu u vidu, on je insistirao da se to učini „iz prometnih razloga“. Naime, južni dio „Koridora“ duž puta Foča – Trebinje završavao se izlazom na Jadransko more u Sutorini, koja je bila dio Trebinjskog sreza. „Koridorom“ bi Srbija dobila mnogo više. Njime bi saveznica, Kraljevina Crna Gora, bila izolovana od Austro-Ugarske carevine, a Novopazarski sandžak izolovan od Bosne i Hercegovine. Objavljeni traktat Cvijić je još tada završio konstatacijom: „Srpski se problem mora rešiti silom“.¹⁰⁷

I kasnije se nakon toga, u budućoj srpskoj istoriografiji, teritorija Bosne i Hercegovine tretirala sa posebnim osvajačkim apetitom srpskih kartografa, ideologa, pisaca i književnika, akademika, vojno-političkih rukovodstava i vjerskih autoriteta. Neminovno, kao prateća pojava jednog takvog pogleda na prostor Bosne i Hercegovine bili su slučajevi brutalnih zločina. Postoje razna pisana i nepisana svjedočanstva koja nam govore o brojnim zločinima koji su počinjeni kako prije, tako i za vrijeme Drugog svjetskog rata na području Bosne i Hercegovine, Sandžaka i Kosova, odnosno područja koja su uglavnom bila naseljena muslimanskim stanovništvom, međutim izopačenost i okrutnost kojom je Vojska Republike Srpske, vojska bosanskih Srba, postupala sa nevinim žiteljima zaštićene zone Srebrenice, dobro su poznate i dokumentovane. Žene, djeca i stariji ljudi odvedeni su iz enklave, dok je preko 8000 muškaraca sistematski ubijeno. I to samo zato što su bili Bošnjaci. Pretresno vijeće Haškog tribunala je ubijanje vojno sposobnih muškaraca smatralo dokazom na osnovu kojeg je izvelo zaključak da su Ratko Mladić, Radovan Karadžić i neki pripadnici Glavnog štaba Vojske Republike Srpske imali namjeru da unište sve bosanske muslimane iz Srebrenice, koja je inače Rezolucijom 819 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija proglašena „zaštićenom zonom“.

Dakle, i pored toga što je Srebrenica proglašena sigurnom zonom Ujedinjenih nacija, svo vrijeme do zauzimanja tog kraja u julu 1995. godine, protiv tamošnjeg potpuno izolovanog bošnjačkog stanovništva, vođeni su specijalni oblici rata i genocidnog uništenja kao što su:

¹⁰⁶ Jovan Cvijić – srpski geograf, akademik SANU, 1865.-1927. Zastupao je tezu o srpskom narodu kao rasi i nadmoćnosti dinaraca, kao jezgra srpskog naroda. Ukazujući na značaj Bosne i Hercegovine za srpski narod i potrebu njenog sjedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom, on tvrdi da su „Bosna i Hercegovina oblasti čisto srpske rase. Navedeni stavovi su kasnije uobličeni u koncept homogene „Velike Srbije“.

¹⁰⁷ Čekić, Smail, Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012., str. 50-51.

uskraćivanje vode, struje, ometanje i zabrana doturanja humanitarne pomoći, lijekova, energenata, i svega onoga što je u biološko-egzistencijalnom smislu neophodno za preživljavanje. Takva situacija je, po Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, jedan od akata genocida („namjerno nametanje grupi teških životnih uvjeta sračunatih na to da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja“). Velikosrpski agresor je Bošnjacima u kontinuitetu „zagorčavao život“ i stalno brutalno kršio status sigurne zone Ujedinjenih nacija, ispaljujući granate na Srebrenicu.¹⁰⁸

Prilikom pogubljenja zarobljenih bosanskih muslimana, VRS nije pravila razliku između vojno sposobnih lica i civila. U masovnim grobnicama koje su pronađene nakon izvršenja genocida, pronađeni su i identifikovani posmrtni ostaci kako dječaka tako i starijih osoba, za koje se obično smatra da nisu vojno sposobni. Činjenične okolnosti, kakvim ih je utvrdilo Pretresno vijeće, dozvoljavaju zaključak da je ubijanje muškaraca, bosanskih muslimana, izvršeno sa genocidnom namjerom. Razmjere tog ubijanja predstavljaju dovoljnu činjeničnu osnovu da se može zaključiti da je postojala genocidna namjera, imajući u vidu i činjenicu da je Glavni štab VRS bio svjestan negativnih posljedica koje će one imati po zajednicu bosanskih muslimana u Srebrenici kao i druge korake koje je Glavni štab preduzeo da osigura fizičko uništenje te zajednice.

Među brojnim teškim zločinima koje je Međunarodni sud imao obavezu da kazni, zločin genocida se izdvaja i zaslužuje posebnu osudu i zgražavanje. Ovaj zločin je strahovit po svojim razmjerama. Kreatori genocida identifikovali su čitave grupe za istrebljenje. Oni koji smišljaju i realizuju genocid teže ka tome da čovječanstvo liše raznolikog bogatstva koje mu pridaju nacionalnosti, rase, etničke grupe i vjere. Ovo je zločin koji nije usmjeren samo protiv grupe koja je na meti uništenja, već je usmjeren i protiv cijelog čovječanstva. Ono što je posebno neprijatna činjenica jeste da je za genocid potrebno odobrenje većine pripadnika naroda u čije ime se i izvršava genocid, pa su tako pripadnici bosanskih Srba na različite načine učestvovali u genocidu, neki su bili aktivni učesnici a neki nijemi posmatrači.

Tragedija koja je zadesila Srebrenicu nije bila samo proizvod agresivnih i na mržnji zasnovanih postupaka bosanskih Srba, već je i međunarodna zajednica djelimično odgovorna zato jer Ujedinjene nacije nisu uspjele učinkovito da djeluju i zaštite stanovnike ove tzv. „zaštićene zone“. Srebrenica se smatra neuspješnom mirovnom misijom UN-a posebno zato što se znalo šta se sprema a da se ništa nije preduzelo da se tako nešto spriječi. Genocid koji se desio u Srebrenici je najveća mrlja savremene civilizacije. Ovakvi zločini nikada ne smiju

¹⁰⁸ ICTY, Presuda Krstić, paragraph 25; Šabić, Velid, Genocid u srednjem Podrinju 1992-1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008., str. 81-83.

biti zaboravljeni, a na nama je da stalno podsjećamo i opominjemo i da budemo posvećeni izgradnji uslova za trajni mir i toleranciju između do juče zaraćenih strana, kako se ovakvo zlo više nikada nikome ne bi ponovilo.

IV Zaključna razmatranja

Zapadni Balkan je područje sa veoma burnom i zamršenom prošlošću i kao takav uvijek je bio poprište zanimljivih ali i tragičnih historijskih događaja. Prije svega, to je prostor koji predstavlja svojevrsni sublimat historijskih antagonizama – etničkih, vjerskih, civilizacijskih, državno-političkih. Gledajući unazad, ti antagonizmi su bili osnov za mnoge nedaće koje su zadesile ovaj geopolitički region. Umjesto da bude suprotno i da te razlike doprinesu napretku, razvoju i progresu, one su dovele do velikog broja sukoba i ratova. Ti sukobi i konflikti su i danas vidljivi i prisutni u svakodnevnom životu običnog čovjeka a linije razdvojenosti prolaze i osjećaju se širom čitavog Balkana.

Za takvo stanje najodgovornije su političke elite ali i obrazovni sistemi u državama regiona, čime se potvrđuju posebne hipoteze pod a) koja glasi: *Obrazovni sistemi u državama regiona ne tretiraju na pravi način historijske činjenice u vezi ratne prošlosti 90-ih godina te na taj način ne doprinose afirmaciji istine, već kreiraju uslove da se na bazi distorzije činjenica, stvore nove generacije koje uz novi ciklus nasilja treba da dovrše ono što nisu uspjeli njihovi očevi i djedovi*, i pod b): *Zbog ponašanja političara i vjerskih autoriteta, zbog njihovih izjava i retorike koja negira i relativizuje ratne zločine a zločince štiti i rehabilituje, naša društva se nalaze u stanju zamrznutog konflikta i moralne konfuzije.*

Istorijska svjedočanstva nam pokazuju da je ovaj prostor pretrpio mnoge oružane sukobe sa brutalnim zločinima još od balkanskih ratova, Prvog i Drugog svjetskog rata ali i rata koji je pratio raspad bivše Jugoslavije. Ti ratovi ostavljaju bolne i neizbrisive tragove utkane u podsvijesti svakog čovjeka. Ono što prati svaki oružani sukob jesu razni zločini, zločini protiv čovječnosti, silovanja, razaranja, koncentracioni logori, sistematske torture, grupne likvidacije, masovne grobnice, uništenja kulturno historijskih dobara, pljačkanje društvene imovine i slično, ali i postratne mentalne i materijalne destrukcije. Da bi u budućnosti spriječili ciklus ponavljanja historije koja je praćena ratovima i zločinima, potrebno je suočiti se sa istinom čime se potvrđuje posebna hipoteza pod c) koja glasi: *Institucionalna i socijalna promjena, nisu moguće bez suočavanja sa istinom.*

Svi ovi zločini su tražili neku idejnu podlogu, neku ideologiju koja bi opravdala kontinuiranu zločinačku praksu na terenu. Odnosno kako to kaže Leo Kuper: „...izvršiocima genocida potrebna je neka ideologija kako bi dali legitimitet svome ponašanju, jer bi se bez nje morali i sami međusobno vidjeti onakvima kakvi ustvari jesu – obični lopovi i ubice“. Da je ideologija zaista uticala i inspirisala brojne zločince formirajući iskrivljenu sliku stvarnosti, prilagođenu nečijim vrijednostima i interesima, gdje su teritorijalni imperativ i etničko čišćenje bile ideje vodilje koje su usmjeravale vojno-političke aktere, potvrđujemo hipotezama pod d): *Velikodržavni projekat srpskih političkih elita, istoričara, književnika, crkvenih velikodostojnika, u sadejstvu sa ideologijom, politikom i praksom koja negira postojanje i posebnost drugog i drugačijeg, kao ključni faktor postojanju uzavrelih međuetničkih tenzija na Balkanu. Takođe, vrlo sličan i po negativnim efektima identičan velikodržavni projekat koji dolazi sa suprotne – hrvatske strane;* i pod e): *Raspad Jugoslavije kao prilika za iscertavanje novih granica na Balkanu gdje su teritorijalni imperativ i etničko čišćenje bili najdominantniji motiv srpskih i hrvatskih političkih elita.*

Ali šta je ono što društva ovog regiona moraju da urade kako bi se konačno izborili sa svim traumama? Moraju da istraju u suđenjima za ratne zločine, da pojačaju procese društvenog iscjeljenja i uspostave funkcionalne mehanizme koji garantuju prava manjinama uz učešće svih građana u demokratskim institucijama. Možemo reći da nam na tom putu stoji prepreka u vidu različitih narativa interpretiranih širom regiona o tome šta se zapravo desilo. Ovdje nije riječ o nedostatku istine već o postojanju velikog broja „istina“ i nedostatka dosljednih napora da o njima otvoreno raspravljamo i da se sa njima na pravi način suočimo. Zajednička istina ne postoji, već se samo „naša istina“ prihvata kao prava istina dok se „istine“ drugih doživljavaju kao manipulacija i propaganda. „Naša istina“ kaže da smo „mi“ žrtve, dok su „oni“ počinitelji, a zapravo buduća izgradnja mira zahtijeva uspostavljanje zajedničkog gledišta na ratnu prošlost, jer ta prošlost može biti teško breme za sadašnjost i budućnost ukoliko se sa njom postupa na pogrešan način. Mi pamtimo istorijske činjenice, ali ne toliko koliko pamtimo jake emocije, bol, nepravdu, gubitak, viktimizaciju i mitove. Sa prošlošću je povezano toliko bola i nije uopšte lako suočiti se sa njom na konstruktivan način i zato su pomirenje i izgradnja mira vrlo teški procesi. Istorijski gledano, skoro svaka velika grupa ima ovako sličnu vrstu prošlosti, a ako se mnogi pripadnici te grupe nisu sa njom pomirili i nisu odrekli želje za osvetom, onda ta prošlost može lako da se mobilize i zloupotrijebi u različite političke svrhe. Jer intelektualne i političke elite upravljaju prošlošću i kreiraju istorije i uspomene u skladu sa odgovarajućom ideološkom matricom, te samim tim proizvode i

suprotstavljene istine koje onda postaju specifična društvena konstrukcija realnosti koja proizilazi iz manipulacije i ponovnog izmišljanja prošlosti u sadašnjosti.

Ovim se potvrđuje posebna hipoteza pod f) koja glasi: *Nasilna prošlost bez prikladnog suočavanja je tempirana bomba i najveća prepreka izgradnji zdravih međuetničkih odnosa.*

Takođe, kada raspravljamo o miru, istini i pravdi, perspektiva žrtve i njene zajednice treba biti centralna jer znamo da su i oni bili ljudska bića i morali bi da pretpostavimo da su i njihovi životi bili jednako važni kao životi svih nas koji smo danas ovdje. Mi koji nismo žrtve, odlučujemo da ćemo se sjećati i na pravi način vrednovati ono što se juče dogodilo. Smatram da je jedino ispravan pristup taj da prihvatimo da je prošlost u kojoj su nevini ljudi pobijeni, naša prošlost. I moramo sebi da postavimo neka pitanja. Kako treba da živimo posle takvih događaja? Šta treba da učinimo? Kako treba da se odnosimo prema drugim ljudima posebno prema onima koji su bili predmet napada? Činjenica da nema više tih ubijenih ljudi ne može da nas vodi ka zaključku da njihovi životi nisu bili važni. Oni nisu ništa uradili da zasluže nasilnu smrt, te je najmanje što možemo da uradimo da kreiramo obavezu da se sjećamo. Da prihvatimo istinu o zločinu i da je javno izričemo, jer je takvo sjećanje zahtjev pravde. Ako budemo ćutali ili poricali zločine i patnju drugih, onda ćemo preživjelima poslati poruku da je naš stav takav ne samo prema prošlosti, već i prema sadašnjosti, odnosno da se u našem pogledu prema njima nije ništa promijenilo i da ih mi i dalje ne priznajemo kao moralno ravnopravne osobe a to je dodatno poniženje za njih. Ponižavajuće je ako kreiramo ambijent u kojem ćemo zaboraviti na patnje i bol tih ljudi, jer žrtve zaslužuju naše saosjećanje, empatiju i solidarnost. Nakon zločina, sposobnost da pokažemo ove emocije pomaže da se obnovi njihovo ljudsko dostojanstvo koje je tako grubo narušeno u prethodnom periodu. Ta sposobnost je pitanje moralne promjene u našem društvu. Promjene koja podrazumijeva da većina ima moralno ispravnu reakciju na zločin. Društvima čija je prošlost obilježena ne samo zločinima, već i značajnom podrškom većine takvoj zločinačkoj praksi, potreban je kulturni preobražaj, jer afirmacija mira i demokratije i stabilnost nakon razornog konflikta ne mogu biti garantovani ako se novo društvo i političke elite ne angažuju na prevladavanju političke kulture koja podstiče zaborav, negiranje i mržnju. Zatvaranje očiju pred problemima ovakvog nasljeđa samo će kreirati nove oblike nasilja na privatnom i društvenom nivou.

Na kraju, važno je napisati i par redova o radu Haškog tribunala i njegovom doprinosu ka izgradnji mira i povjerenja. Uprkos ogromnim opstrukcijama prvenstveno od strane Srbije i Hrvatske, ovaj sud je uspio da isporuči rezultate kakve niko nije očekivao na početku njegovog rada. Uspio je da sve optužene bjegunce privede pravdi (svako ko je bio optužen njemu je i suđeno), zatim jedan broj regionalnih ratnih lidera i predvodnika širokih

zločinačkih kampanja je uklonio iz struktura vlasti i onemogućio da se u njih vrata. Takođe, sud se izborio da mu države regiona isporuče arhivsku građu, sproveo je sveobuhvatne istrage na terenu i tako došao do više desetina hiljada vojnih i policijskih dokumenata, presretnutih razgovora, video zapisa, fotografija, zapisnika sa sastanaka visokih državnih tijela. Uspio je da locira i saslušati na hiljade preživjelih žrtava, rođaka ubijenih, ali i insajdera iz raznih vojno-političkih struktura i njihove iskaze zabilježi na oko dva ipo miliona strana transkripta. Dakle, prvi put je omogućen jasan činjenični uvid u zablude iz prošlosti i otvorena je šansa da se sagleda sva pogubnost ideja o teritorijalnom uvećanju i nacionalnom razgraničenju na Balkanu. Međutim, ta šansa je po svemu sudeći propuštena, dijelom zato jer ljudi na Balkanu više vjeruju u ono što im se kao istina plasira iz medija i sa političkog vrha, dok za činjenice smatraju da je sve to „naduveno“ ili da je to plod nepotrebnog sudskog naklapanja.

Ovim se potvrđuju i posebne hipoteze pod g) koja glasi; *Haški Tribunal je u određenoj mjeri uticao na proces osvjetljavanja makar jednog dijela istine, ali zahvaljujući „satanizaciji“ Tribunala (posebno u Srbiji), u tu istinu se često ne vjeruje*, i pod h): *Pravosnažne presude MKSJ su krvlju ispisana istorija Balkana, jer pravosnažne presude sudova, posebno međunarodnih, sadrže činjenice, dokazane u sudskom postupku.*

Sa sigurnošću možemo potvrditi i generalnu hipotezu koja glasi: *Održivi i trajni mir u regionu Zapadnog Balkana se ne može postići a da se ne ulože ozbiljni naponi u političko pomirenje. Ali, ni političko pomirenje ni trajni mir nisu mogući bez suočavanja svih na bilo koji način involviranih s nasilnom prošlošću na konstruktivan način.*

V LITERATURA

Knjige i publikacije:

1. Bajtal, Esad, 2014., *Zločini i laži Miloševićeve krypto-politike*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo,
2. Beridan, Izet, Tomić I., Krešo M., 2001., *Leksikon sigurnosti*, DES, Sarajevo,

3. Biserko, Sonja, 2006., *Kovanje antijugoslovenske zavere*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd,
4. Čekić, Smail, 1995., *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991-1995.*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo.
5. Čekić, Smail, 2012., *Genocid i istina o genocida u Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo,
6. Čekić, Smail, 2016., *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo,
7. Ćurak, Nerzuk, 2016., *Rasprava o miru i nasilju, (geo)politika rata – (geo)politika mira – studije mira*, Buybook, Sarajevo,
8. Dautović, Kenan, 2007., *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik,
9. Dizdarević, Raif, 1999., *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: Svjedočenja*, OKO, Sarajevo,
10. Galtung, Johan, 2009., *Mirnim sredstvima do mira*, Službeni glasnik, Beograd,
11. Hartmann, Florence, 2002., *Milošević – dijagonala luđaka*, Rijeka-Zagreb.
12. Jović, Borisav, 1995., *Poslednji dani SFRJ*, Prizma, Kragujevac,
13. Kadijević, Veljko, 1993., *Moje viđenje raspada*, Politika, Beograd,
14. Mamula, Branko, 2000., *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica,
15. Milosavljević, Olivera, 2010., *Činjenice i tumačenja: dva razgovora sa Latinkom Perović*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd,
16. Papić, Žarko, 1990., *Vrijeme zastoja*, IP Ekonomika, Beograd,
17. Stambolić, Ivan, 1995., *Put u bespuće*, Beograd,
18. Seizović, Zarije, 2014., *Paradigma Bosna - juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo,
19. Seizović, Zarije, 2016., *Međunarodno humanitarno pravo*, Dobra knjiga, Sarajevo,
20. Seizović, Zarije, 2017., *Političke stranputice postdaytonske Bosne i Hercegovine*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo,
21. Seizović, Zarije, 2020., *U raljama etno-politike*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo,
22. Termiz, Dževad, 2009., *Metodologija društvenih nauka – drugo dopunjeno i prošireno izdanje*, NIK Grafit, Lukavac,
23. Zgodić, Esad, 1999., *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo.

Naučni i stručni radovi:

1. Abazović, Dritan, 2018., *Globalna politika – etički aspekti globalizacije*, doktorski rad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo,
2. Grubiša, Damir, 1997., *Geneza Jugoslavenskih ratova*, ERASMVS, Časopis za kulturu demokracije, br. 22, Erasmus Glida, Zagreb,
3. Klaić, B., 1985., *Rječnik stranih riječi*, MZMH, Zagreb,
4. Sušić, Osman, 2018., *Uloga srpskog kulturnog kluba u srpskom velikodržavnom projektu*, magistarski rad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.

Internet izvori:

1. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Socijalistička_Autonomna_Pokrajina_Kosovo,
2. <http://www.helsinki.org.rs/doc/Svedocanstva27.pdf>,
3. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42263>,
4. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/srpkinje-gore-od-hitlera-muslimani-lazni-ljudi-ovo-je-dugacak-spisak-skandaloznih/6ddzrwf>),
5. <https://www.xxzmagazin.com/mitropolit-amfilohije-zakleti-neprijatelj-crne-gore>),
6. <https://www.scribd.com/doc/73543970/Homogena-Srbija-Stevan-Moljevic>,
7. https://hr.wikipedia.org/wiki/Stevan_Moljevi%C4%87#/media/Datoteka:Yugoslavia_moljevic1941_sr.png,
8. (https://bs.wikipedia.org/wiki/Teritorijalna_odbrana,
9. https://sh.m.wikipedia.org/wiki/Antibirokratska_revolucija,
10. <https://sh.m.wikipedia.org/wiki/Mit>,
11. https://avangarda.ba/post/type-1/686/Transformacija_JNA_u_Vosjku_Republike_Srpske,
12. https://bs.m.wikipedia.org/wiki/Demografija_Prijedora,
13. https://www.slobodnaevropa.org/amp/tema_sedmice_mediji_huskanje/1753214.html,
14. ¹https://www.icty.org/x/file/Press/Statements%20and%20Speeches/Prosecutor/150711_prosecutor_brammertz_srebrenica_genocide_commemoration_bcs.pdf.

Naziv odsjeka i/ili katedre: Sigurnosne i mirovne studije

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Amil Grbović

Naslov rada: Međuetnički odnosi na Zapadnom Balkanu u svjetlu procesa suočavanja sa prošlošću

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 63

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 11.01.2023.

Potpis
